

ГОДИШНИК НА СОФИЙСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФАКУЛТЕТ ПО ПЕДАГОГИКА

Книга Педагогика

Том 112

ANNUAL OF SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”

FACULTY OF EDUCATION

Education

Volume 112

АВТОРИТЕТЪТ НА УЧИТЕЛЯ В ПРЕДСТАВИТЕ НА УЧЕНИЦИ И УЧИТЕЛИ ОТ ГИМНАЗИАЛНИЯ ЕТАП НА СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

МАРИЯНА КОСЕВА*

Резюме. В студията са представени резултатите от проведено качествено емпирично изследване. Авторитетът на учителя се разглежда като единство от два основни компонента - епистемичен (авторитет на знанието) и нормативен/деонтичен (авторитет на ролята). В търсене на отговор на въпросите дали учителят (като основен субект в образователната институция) притежава авторитет и какви са неговите особености, авторитетът на учителя е изследван в сравнителен план в представите на ученици и учители от гимназиалния етап на средното образование.

Ключови думи: авторитет, епистемичен авторитет, нормативен авторитет

THE TEACHER'S AUTHORITY IN THE PERCEPTIONS OF HIGH SCHOOL STUDENTS AND TEACHERS

Mariyana Koseva

Abstract: The study presents the results of a qualitative empirical study. The authority of the teacher is seen as a unity of two main components - epistemic (authority of knowledge) and normative / deontological (authority of the role). In order to answer the question whether the teacher (as a main subject of the educational institution) has authority and what are its peculiarities, the teacher's authority is studied in comparative terms in the perceptions of high school students and teachers.

Keywords: authority, epistemic authority, normative authority

* Имейл: m.koseva@fp.uni-sofia.bg

Въведение

Многообразието на авторитета във възприятията и представите на хората обуславя и неизчерпаемите възможности за неговото изследване. От една страна, чрез авторитета се описват макро- и микроявления, обясняват се мащабни социални движения и междуличностни процеси на общуване; той става средство и инструмент на анализ за изследователи с различна познавателна, теоретична и методологична ориентация. Често авторитетът е предмет на различни интерпретации - поставят го в центъра на анализите на социалната действителност или го използват като обяснителна категория. Чрез понятието му съдържание, различни теоретични направления и школи се стремят да обхванат и разберат многообразните процеси на връзка и зависимост между хората. В концепциите си изследователите му определят различна роля, натоварват го с разнообразни функции и често не го разграничават от други отношения и зависимости.

Авторитетът е широко използвано понятие в социалните науки и обществено-политическия живот, с исторически променящо се значение и неясно определени смислови граници. Неопределеността и двусмислието във възприемането и тълкуването на понятието до голяма степен произтичат от съществуващата разговорна полисемия. Когато казваме, че „този“ човек, дадена институция или определен учител имат авторитет, това звучи като че ли те притежават някакво специфично качество и насочва мисълта ни към това, че авторитетът е качество или предмет. Всъщност вече е постигнат консенсус сред изследователите, че авторитетът не е качество на личността, а е *социално отношение*, защото някой може да „има“ авторитет само ако някой друг доброволно го приема за такъв. В този смисъл той е *форма на социална връзка*, в рамките на която хората се намират в определено положение един спрямо друг. Тя се характеризира с *относителна продължителност и устойчивост*; може да се разгърне в хода на различни по характер и съдържание дейности и да се реализира на различни равнища на обществената структура. В структурен план отношението представлява връзка от две страни (било то индивидуални или колективни субекти на дейност), едната от които е носител на авторитет, а другата - приемаща авторитета страна.

Авторитетът е *йерархично отношение* (но не в класическия смисъл на думата, произхождащ от предишни исторически епохи), тъй като се изгражда на основата на *неравенство* в някакъв аспект на включените в него субекти. От своя страна, неравенството се основава върху определени различия между партньорите, които могат да бъдат естествени (природни) или социално обусловени (придобити), действителни или привидни, потенциални или актуални. Различията между хората са многообразни, но може да се групират в: а)

ресурсите, с които разполагат в качеството им на жизнени сили на човека, неговите знания, умения, способности, материални и културни възможности; и

108

б) социалните позиции като мястото, което субектът заема в дадената социална система и произтичащите от него роли и функции, които изпълнява. Именно неравенството в някакво определено отношение е източник на превъзходство на едната страна над другата, което може да е различно по съдържание и форма на проявление. Авторитетът всъщност е *приемането* на това превъзходство от единия участник в отношението като по този начин се фиксират както позициите на субектите, така и посоката на въздействие - от авторитета към приемащия го.

Когато се говори за авторитета, трябва да се има предвид, че той е социално отношение, което винаги предполага *конкретна област на проявление* като обща за участниците сфера на активност, т.е. никой не може да е авторитет във всички сфери. Превъзходството на един субект спрямо друг като източник (основа) на авторитет не е абсолютно. То се проявява и приема само по отношение на *обща за участниците в отношението сфера на дейност* или в случаите, когато превъзходството на единия от субектите в дадена сфера е ценностно-значимо за другия.

Авторитетът е *отношение на зависимост* - приемайки превъзходството на своя партньор във връзката, субектът се поставя в едностранно-зависима позиция спрямо него. Ресурсите или позициите на единия субект, ценностно значими за другия, се превръщат във фактор, влияещ върху поведението, действията, мисленето, активността на другия субект. Така в отношението ясно се разграничават *носителят на авторитет*, т.е. източникът на влияние, и *приемащият* неговите влияния субект, т.е. едната страна става авторитет за другата. Определянето на авторитета като „утвърдена зависимост“ (М. Хоркхаймер) насочва към особеностите на зависимостта, която се реализира чрез въздействието на носителя на авторитет. От страна на приемащия тя може психологически да варира в различни форми на приемане, одобрение, следване на основата на доверие. От страна на носителя на авторитет влиянието също може да се реализира в различни форми - посредством пример, образец, компетентност, диалог.

Към тези дефинитивни характеристики на авторитетното отношение като теоретична основа на осъществяването емпирично изследване ще добавим и гледната точка на Й. Бохенски за диференциацията на авторитета на два основни вида. От езиково-аналитична гледна точка той дефинира авторитета като тристранна релация между *носител, субект и споделена област на валидност*, в която се осъществява авторитетното отношение. Според него носителът е авторитет за субекта в споделената област тогава, когато субектът приема принципно всичко, което му се съобщава от носителя на авторитет и принадлежи към споделената област (ВосИешк!, J. M., 1974: 25). Споделената област на валидност е структурен елемент от съществено значение, защото

служи като класификационен принцип за диференциране на авторитета. От тази гледна точка съществуват две области, в границите на които може да

109

се осъществи авторитетно отношение - област, състояща се от *твърдения/съждения*, или областот *указания/заповеди* при комуникацията между хора та. Разликата между едно твърдение (съждение) и едно указание (заповед) се състои в това, че първото казва „какво е“ дадено нещо; то е *истинно или неистинно* и има различна степен на вероятност, а второто - какво „трябва да прави човек“; то не посочва какво трябва да е „нещото“, а какво *трябва да бъде*. От тук следва, че всеки авторитет може да бъде или *епистемичен* (авторитет на знанието) и областта, в която действа, е съставена от твърде ния/съждения или *деонтичен* (нормативен, институционален - авторитет на началника/ръководителя) и неговата област на разгръщане съдържа указания/заповеди. За да съществуват/се проявят реално, и за двата вида авторитет е необходимо доброволно признаване от страна на приемащия субект. За епис темичния авторитет това означава признаване на по-висока компетентност и оценяване на истинността на твърденията на носителя в областта, докато при деонтичния обосноваването се осъществява чрез приемане на ценностно съждение: „Добре е, целесъобразно е да се приеме авторитетът на носителя в тази област, защото...“ (пак там: 89). Моделът на доброволното приемане и следване е присъщ за действието и на двата вида авторитет с тази разлика, че при деонтичния: „Доброволното приемане обаче се отнася не до конкретната заповед, присъда или разпореждане, а до самия институционален ред, на който те дължат своята действена сила“ (Тодоров, Хр., 2010: 12). Според Й. Бохенски двата вида авторитет могат да съществуват самостоятелно, но същевременно не се изключват взаимно. На практика може да съществува и „*двоен*“ авторитет - един и същ човек едновременно да е епис темичен и деонтичен авторитет по отношение на един и същ субект в дадена област (като тук под област се разбира сфера от социалната действителност). Желателно е, а за някои професионални сфери като образованието е същ ностно необходимо носителят на деонтичен авторитет същевременно да е и носител на епис темичен авторитет в съответната област; в обратния случай винаги ще възникват проблеми, които могат да доведат до загуба изобщо на авторитета - например в училище, ако учителят не е епис темичен авторитет, но активно се опитва да действа като деонтичен.

В настоящата студия се представя опит да се проникне в представите и нагласите на учениците и учителите от гимназиалния етап на средното образование, свързани с авторитета на учителя (като единство от деонтичен и епис темичен авторитет), и да се потърси отговор на въпроса - *притежава ли учителят (като основен субект в образователната институция) автори тет и*

Организация на емпиричното изследване - процедура, обхват на изследването, участници

Авторитетът е сред тези феномени, които трудно се поддават на обективно емпирично изследване поради специфичните си характеристики. Той е трудно разграничим от други подобни отношения между хората и психологическите механизми и поведенческите прояви, чрез които се осъществява признаването на авторитета(или реалното му съществуване) са разнопосочни, пределно субективни и много динамични.

Логиката на осъществяването на емпирично изследване, определена от неговата цел и посочените характеристики на авторитета, определя основните процедурни стъпки:

Проучване на Domain теорията (включваща области на социална преценка) на Е. Turiel и уточняване на основните тематични области във връзка с изследвания проблем като определящи параметрите на авторитета

Развитата от Е. Turiel теория (*Domain theory*) е продължение на идеите на Ж. Пиаже и Л. Колберг и е насочена към изследване на моралното развитие на детето. Основен акцент в теорията е, че още в предучилищна възраст, при преценка на социални правила, децата се ориентират предимно по това в коя област на социалната действителност са валидни тези правила. Още в тази възраст те вече правят разлика между *област на морала*, в която спазването на определени норми не зависи от лични предпочитания, *област на социални конвенции* (нормите в тази област не са универсални, а имат значение за отделна обществена или културна сфера) и *лична област* (тя е извън влиянието на моралните и конвенционалните норми и правила). Тези експериментално потвърдени идеи стават основа за по-нататъшни задълбочени проучвания не само на моралното развитие на децата, но намират приложение и при изследване на авторитета (Turiel, E., 1997). Разграничението на области на валидност на социалните норми е изследвано, според Туриел, в над 60 студии, които потвърждават, че децата и подрастващите възприемат нормите в моралната сфера като универсални, а не като произтичащи от изискванията на авторитет или като зависими от други думи. В областта на конвенциите, от друга страна, нормите се възприемат като

резултат от действие на специфични особености на обществото или по-малки социални групи и са валидни, защото са установени от съответната група, обществото или от авторитет (Hoppe-Graff, S. u. a., 1998: 3). От тези идеи произтичат възможности за изследването на деонтичния (институционален, нормативен) авторитет на учителя в образованието. В обществото съществуват правила

111

и норми, чиято валидност е независима от авторитетни отношения на учителя с учениците - моралните норми. Разбира се, поради тяхната универсална валидност те трябва да се следват и в училище независимо от това дали учителят специално ги изисква или не. Конвенциите, от друга страна, се разглеждат различно в рамките на образователната институция. Те се възприемат от децата и подрастващите като създадени от личностен или институционален авторитет и основната им функция е не да гарантират общото благополучие, а да осигуряват функционирането на социалните институции, в случая училището. Това се отнася както за общите конвенции, които са валидни в училище, така и за специфичните училищни конвенции. В училищен контекст съществуват и правила и норми, които се отнасят към личната сфера, която по правило „се измъква“ от нормативния авторитет на училището и учителя и в нейните рамки учениците действат ръководени от собствените си предпочитания. Независимо от това в училище съществуват теми, които според учениците принадлежат към личната сфера, но според учителите могат да бъдат отнесени към конвенциите (например често учителите решават до кого да седят учениците в клас) (пак там: 5). Идеите, съдържащи се в теорията на Е. Туриел (Domain theory), послужиха като основа за проектирането и конструирането на изследователския инструмент (адаптирано полуструктурирано интервю) за настоящото изследване. То е базирано на елементи от използвания от Smetana & Bitz (1996) въпросник и полуструктурирано интервю на Hoppe-Graff, S., Latzko, B., Engel, I., Hesse, I., Mainka, A. & Waller, M. (1998) и е съобразено с целите на настоящото проучване и реалността в българското образование.

Конструиране на адаптирано полуструктурирано интервю за ученици и учители

Адаптираното полуструктурирано интервю се състои от две части, включващи теми и въпроси, чрез които се цели получаване на информация за представите на ученици от 9. клас, свързана с различни аспекти на авторитета на учителя. Въпросите от първата част на интервюто са в контекста на посочената теория на Е. Туриел и са свързани с дейности от моралната област, областта на социални конвенции и личната област като чрез тях се цели да се установи мнението на учениците за следните аспекти на деонтич

ния (нормативен) авторитет на учителя:

- легитимност на авторитета на учителя - правото му при конфликтни ситуации да действа като авторитет;
- задължението на учителя да изисква съблюдаване на правилата (задължителност на установени правила);
- задължение на учениците да съблюдават определени правила (пак там: :).

112

В първата част на интервюто са включени конфликтни теми от различни области на теорията на Е. Туриел. Част от темите, и по-специално свързани с областта на училищните конвенции, бяха включени в интервюто след обсъждане с учители.

Темите и въпросите в интервюто са ясно определени, но същевременно при неговото провеждане съществува възможността да се адаптират към нивото на развитие, начин на мислене и състоянието на интервюираните чрез задаване на допълнителни и уточняващи въпроси. В таблицата са посочени темите, които се съдържат в първата част на интервюто по области.

Област Конфликтни теми

Морал Да се лъже учителя

Общи конвенции Да се бяга от час

Училищни конвенции Да се преписва на класна работа

Благоразумни действия Да се пуши в междучасието Лична област

Да се облича както желае

Към всяка от тези теми се задават по няколко въпроса, чрез които се цели установяване на представите на учениците за различните аспекти на нормативния авторитет на учителя (представени по-горе). Например по първата конфликтна тема „Да се лъже учителя“ се задават следните въпроси:

Въпрос 1

„Според теб, би ли било редно да излъжеш своя учител? “ Всеки въпрос предполага дихотомични отговори: „Да, защото...“ и „Не, защото...“.

Чрез отговора на този въпрос учениците оценяват и обосновават легитимността на авторитета на учителя и поради това от съществено значение е информацията за основанията (мотивите) на учениците.

Въпрос 2

„Длъжен ли е учителят да изисква от теб да не го лъжеш?“

„Да, защото...“ и „Не, защото...“

С този въпрос се цели да се установи доколко, според учениците, учителят има задължение да налага нормите или конвенциите, т.е. става дума за връзката

на правилата и нормите с учителя като нормативен авторитет. От отговорите и особено от основанията на учениците може да се съди дали ролята на учителя в образователната институция се приема от тях като авторитетна. **Въпрос 3**

„Ако има правило, че не трябва да лъжеш учителя си, но ти не си съгласен с него, трябва ли въпреки това да спазваш правилото?“ „Да, защото...“ „Не, защото...“

113

При този въпрос става дума за задължителността на съответните правила и норми за учениците, т.е. за послушание и съобразяване с институционалните норми.

Въпрос 4

„Защо твоят учител не би бил съгласен да го лъжеш?“ е допълнителен въпрос към темата (такъв въпрос се задава към всяка конфликтна тема в интервюто за ученици), който цели доуточняване на мотивите и основанията на учениците по отношение легитимността на нормативния авторитет, като те трябва да отговорят, опитвайки се да погледнат към темата от гледната точка на учителя. Втората част на полуструктурираното интервю съдържа въпроси, насочени към особености на учителя като епистемичен авторитет, и въпроси, свързани с някои от основните функции на учителя, чиито характеристики влияят съществено върху възприемането му от учениците като авторитет. Тъй като епистемичният авторитет (на знанието) не е свързан с институционални изисквания за задължителност, въпросите са зададени в по-свободна форма, но отново от съществено значение са основанията (мотивите) на учениците при отговорите. Изборът на въпроси беше консултиран с учители от гимназиалния етап на образователната система, за да се определят по-точно сферите, които повлияват най-съществено отношенията между ученици и учители. В интервюто са включени и два демографски въпроси: възраст и успех от изминалата учебна година. Всички въпроси включени в интервюто са представени в Приложение 1. Интервюто за учители е конструирано на същия принцип като това за учениците и включва съдържателно идентични въпроси (формулирани по различен начин - Приложение 2) с цел сравняване на резултатите получени от двете групи интервюирани. Към въпросите за учители е добавен и въпрос относно това дали биха сменили професията си с цел получаване на обща представа за отношението им към нея. Чрез проучване на мненията на учителите се търси и информация относно това доколко те самите се възприемат като носители на авторитет за учениците. Това е от значение, защото при институционалния (деонтичния, нормативния) авторитет носителят му действа като такъв, ако се възприема по този начин и чрез това влияе върху представите на учениците си (съответно формира подобно отношение към себе си); в противен случай може да се установят друг вид отношения между учители и ученици. При представянето на отговорите на учителите няма да се използват таблици, защото

техният брой е по-малък и при някои въпроси отговорите са съсредоточени само в една от възможните две категории.

Провеждане на пилотно проучване с цел първоначално ориентация в характеристиките на предвиждания инструмент за изследване

Пилотното проучване беше проведено през 2014 г. с 20 ученици чрез анкета. За целите на изследването анкетата съдържаеше голям брой отворени

114

въпроси. Резултатите от пилотното проучване показаха проблемни моменти. Отговорите на отворените въпроси бяха повърхности или изобщо отсъстваха. Това послужи като основание за избор на друг метод и трансформиране на анкетата в полуструктурирано интервю и по-прецизно формулиране на въпросите за него. След конструирането на полуструктурираното интервю бяха проведени и 5 пилотни интервюта с ученици за изпробване на процедурата.

Определяне на извадката на участниците в изследването

За целите на изследването беше обособена извадка от учители и ученици от 9. клас на гимназиалния етап. Изборът на ученици от 9. клас беше обусловен от специфични възрастови особености - преобладаваща личностна избирателност за сметка на намаляването на ориентацията преди всичко върху институционалните роли (респективно на учителя), развитие на критично мислене и вече формирано трайно отношение към училището като институция, както и е съобразен със задължителния характер на образованието. В изследването са включени 70 ученици от градовете София (СУ), Варна (ПГ), Плевен (ПГ), Хасково (СУ), Асеновград (СУ) и Летница (СУ) (43 момичета и 27 момчета) и 24 учители от същите училища. В извадката са включени участници от различни по вид учебни заведения (общообразователни и професионални) в столицата, околните градове и по-малки населени места с цел постигане на по-добра представителност (но не в смисъла, който се използва в количествените изследвания) и проявление на евентуални различия в резултатите. Първоначално бе предвидено в интервюто да вземат участие по 10 ученици (по възможност равен брой момичета и момчета) и по 5-има учители (по възможност мъже и жени) от всяко училище. Учителите, съгласили се да участват в изследването, са само жени (което променя в известен смисъл предварителните намерения), но от друга страна представя достоверно състоянието в нашето образование, свързано с феминизацията на професията. В хода на организирането и провеждането на интервюто, поради доброволния характер на участието на ученици и учители в изследването, се стигна до извадката представена в таблицата.

Град Вид училище Момичета Момчета Учители София СУ 7 3 Варна ПГ

9 5

Хасково СУ 7 5 5 Плевен ПГ 4 2 Асеновград СУ 9 4 Летница СУ 5 7 5

Провеждане на изследването

Изследването беше проведено в периода 2014-2016 г. при спазване на принципите за доброволност и необходимите изисквания за достъп (разрешение от ръководството на училището и съгласието на родителите). Интервютата с учениците и учителите се осъществяваха в рамките на 35/40 мин. В хода на интервюто бяха използвани и допълнителни и уточняващи въпроси. В зависимост от желанието на интервюираните проведените интервюта се записваха на хартия или със записващо устройство. Училищата осигуряваха отделно помещение, в което се провеждаше интервюто.

Представяне и анализ на резултатите от емпиричното изследване

Представянето и анализът на резултатите от емпиричното изследване ще бъдат осъществени съобразно логиката, въз основа на която бяха конструирани интервютата и в сравнителен план между представите на ученици и учители. Обособените групи въпроси в контекста на теорията на Е. Туриел са насочени към разкриване представите на учениците за елементи на проявлението на деонтичния авторитет на учителя в различните области, представени в теорията. Тъй като темите и въпросите в интервюто са точно определени (независимо че е възможно използването на допълнителни и уточняващи въпроси), категоризацията на отговорите на интервюираните (която е необходим елемент при анализа на данните от полуструктурирано качествено интервю) се основава на дихотомичното им разпределение. По тази причина и категориите, които се използват за систематизиране на отговорите при техния анализ, са: „Да, защото...“ и „Не, защото...“, а повтарящите се ключови елементи от отговорите се обособяват в единици. Изключение се прави само при обработката на изследователските данни от допълнителните въпроси (при интервюто за ученици) към всяка от темите. При тях категориите се извличат и обособяват въз основа на получените отговори.

Първата част на интервюто, свързана с изследване на нормативния авторитет на учителя, съдържа двадесет въпроса. За проучването на всяка от петте конфликтни теми от Domain theory се използват по четири въпроса. Те са ориентирани към установяване на представите на учениците за:

- легитимност на учителския авторитет при конфликтни ситуации;
- задължението на учителя да изисква съблюдаване на правилата;
- задължението на учениците да ги спазват.

При обработването на резултатите от интервюто не се откриха значими и подаващи се на интерпретация различия по пол, вид училище и вид населено място и поради това в последващия анализ данните ще се представят обобщено.

116

Учителят като нормативен (деонтичен) авторитет

Първи въпрос

Според теб, би ли било редно да излъжеш своя учител?

Категория Единици Честота оправдание; 4

Да, защото... необходимост; 7 всеки е лъгал учителя си. 1

взаимно доверие; 12

отговорност на учителя; 2

Не, защото... морална норма; 28 страх от санкции; 8

предателство; 6

зависи, за нещо дребно. 2

При анализа на отговорите на учениците по първи въпрос прави впечатление, че при втората категория „Не, защото...“ по-голямата част от ученици те (58-83%) изразяват мнение, че не би било редно да се лъже учителят: „Чо век никога не трябва да лъже“. Повече от половината (28) ученици приемат лъжата като нарушение на универсалните морални норми. Другите отговори на учениците са свързани по-директно с ролята на учителя и образователния контекст. 12 ученици смятат, че лъжата би деформирала взаимоотношенията с учителя и би разрушила взаимното доверие, което също е морален аргумент. Страхът от санкциите, който неизбежно е свързан с институционални взаимоотношения на зависимост, е намерил израз в отговорите на 8 ученици: „Може да те хванат и да стане лошо“. Типичната за училищното ежедневие нагласа „може да се лъже за дребни неща“ изненадващо бе изразена само от двама души. От гледна точка на Domain теорията аргументацията на учениците по казва, че лъжата според тях принадлежи към областта на морала. По-голямата част от отговорите(в категорията „Не, за щ о т о.“) съдържат преди всичко морални аргументи за обосноваване на твърденията и може да се интерпретира като потвърждение на хипотезата на теорията на Туриел. Една малка част (8) от аргументите, свързани със страха от санкция, я препращат по-скоро към областта на институционалните конвенции.

Що се отнася до категорията „Да, защото...“, аргументите се ориентират около оправдание на поведението и конкретни нужди. 11 от общо 12 отговора се

разпределят между тях. Това навежда на мисълта, че дори тези ученици, кои то приемат за редно да се излъже учителят, се опитват да оправдаят по някакъв начин това одобрение: „Понякога просто трябва“ - ситуативни основания; „Ня

117

мам домашно, защото...” и препраща към това, че те също осъзнават принадлежността на лъжата към моралната сфера и нередността на поведението си. Изненадващо, отговорите на учителите на този въпрос се разпределят в двете категории. От общо 24 участващи учители повече от половината от тях (15-62%) не приемат за редно учениците да ги излъжат, докато останалите 9 допускат това да се случи при определени обстоятелства. При учителите, които отхвърлят категорично идеята учениците да ги лъжат, основанията за това се разпределят в три основни аспекта. Най-много учители аргументират неприемането на лъжата с морални основания (9) - „част от морала е“. За 4-има от тях лъжата влияе неблагоприятно върху отношенията им с учениците - „измама в отношенията между нас“, а 2-ама от тях го приемат лично „все едно съм направила нещо, с което да го предизвикам“. Основанията на учителите, които приемат лъжата на учениците, се разпределят по равно между „може да има някаква основателна причина“ (3), „зависи от ситуацията“ (3) и 3-има допускат, че „всеки има право на избор“. Тъй като няма съмнение, че учителите са наясно с принадлежността на лъжата към моралната област (това беше потвърдено и по време на интервюто), интерпретацията на тези резултати и особено на основанията за твърденията би могла да се насочи към влиянието на минал професионален опит (лъжата в ценностната система на определени групи, защитна реакция на ученика и т. н.).

Втори въпрос

Длъжен ли е учителят да изисква от теб да не го лъжеш?

Категория Единици Честота

доверие;	10
уважение към учителя;	6
отговорност на учителя;	8
Да, защото... по принцип не трябва да се лъже;	13
искат да ни научат;	4
взаимно уважение;	3
учениците непрекъснато лъжат.	1
въпрос на личен избор;	9
отговорност на родителите;	8

Не, защото... не е тяхно задължение; 6 няма такова правило; 1

и те лъжат. 1

Чрез отговорите на втория въпрос се търси разбирането на представите на учениците за задълженията на учителя да налага норми или конвенционални

118

правила, в конкретния случай в моралната област. По принцип това проличава в разпределението на отговорите между двете категории: 45 ученици приемат, че учителят има задължението да изисква да не го лъжат, а 25 смятат, че не е длъжен. Аргументацията на отговорите в първата категория варират около две информационни ядра: взаимоотношенията учител-ученик и мястото на доверието и уважението в тях (19) и професионалните задължения и отговорности на учителя (25). От отговорите проличава, че учениците признават задължението на учителя да изисква от тях да не го лъжат, като чрез това влияе върху стабилизирането на ценностната им система „Искат да ни научат...“. По отношение на категорията „Не, защото...“ в отговорите се открояват две тенденции: очакваният за възрастта стремеж към автономност и задълже нията на родителите по отношение възпитанието на учениците. От общо 25 отговора в тази категория 17 ученици споделят тези две основания. Разбира нето, че родителите имат основна роля при изграждането на моралните норми, пряко си кореспондира с отговорите „това не е задължение на учителя“. Отговорите на този въпрос демонстрират също, че независимо от стремежа на учениците към автономност все още присъства силната връзка с неизменните „значими други“ - родителите.

Отговорите на този въпрос при учителите попадат само в категорията „Да, защото...“, 24 учители смятат (дори тези, които допускат, че при някакви обстоятелства учениците може да ги излъжат, което е допълнително доказателство за представите им за лъжата по принцип), че са длъжни да изискват учениците да не ги лъжат. Само един/а от тях доуточни, че „длъжна и звучи прекалено силно“. Основанията за отговорите се разпределят в три основни единици: *морална норма, взаимоотношения учител-ученик и отговорност на учителя*. Повече от 1/3 от тях (9) го аргументират с това, че е морална норма „лъжата е неприемлива“; също за толкова (9) „доверието е от голямо значение за взаимоотношенията ни“ и за 1/4 (6) това е отговорност на учителя - „отговорна съм за възпитанието им“. Би могло да се каже, че отговорите на учителите на този въпрос (100%) кореспондират до голяма степен с тези на учениците, при които почти 2/3 (45 или 64% от извадката) също смятат, че учителите са длъжни да изискват спазването на тази морална норма в училищния контекст (няма пълно съвпадение при отговорите на двете групи при нито един въпрос, което е напълно разбираемо). Същевременно резултатите насочват и към това, че

учителите се възприемат като нормативен авторитет (от интервюто - поради минал опит с подобни ученически действия) по отношение налагане на правила относно тази норма.

119

Трети въпрос

Ако има правило, че не трябва да лъжеш учителя, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли въпреки това да спазваш правилото?

Категория Единици Честота съобразяване с правилата; 41

Да, защото... избягване на неприятни

последиви; 8

личностен комфорт. 1

отхвърляне на правилото; 7

Не, защото... личен избор; 12 само в някои случаи. 1

С този въпрос се диагностицира готовността на учениците да изпълняват задълженията си (послушание). В съвременната педагогика поради продължителна авторитарна традиция това понятие („послушание“) в голяма степен е натоварено с негативни конотации. В случая понятието се използва, за да се обясни поведението, свързано с приемането и спазването на изисквания, предявявани от авторитетни фигури, в случая учителя. В категорията „Да, защото...“ 41 ученици твърдят, че въпреки това дали си съгласен с правилото да не лъжеш учителя или не, трябва да го спазваш „Правилата са за това, за да ги спазваш“. Независимо от различната аргументация за спазване на правилото от отговори те в другите две единици проличава, че в съзнанието на учениците е утвърдена нагласата, че правилата все пак трябва да се спазват. В този смисъл отговорите, включени към единиците „избягването на неприятни последици“ и „осигуряване на личностен комфорт“, по-скоро допълват основанията за неспазване на правилото, които са посочени в категорията „Не, защото...“ В тази категория общо 20 ученици не биха спазвали правилото да не лъжат учителя, защото не са съгласни с него. Независимо от това, че отговорите са разграничени в две единици - „отхвърляне на правилото“ („не приемам това правило“) и личен избор“ („ще правя, каквото аз реша“) - в същността си те демонстрират желанието на учениците за категорично разграничаване от налагането им на правила от възрастните, респективно учителя - „Спазвам само моите правила“. Разпределението на отговорите при този въпрос при учителите е кате горично в

полза на категорията „Да, защото...“ - **22-ама** от учителите са на мнение, че учениците трябва да спазват това правило, независимо, че може да не са съгласни с него. Две от тях, смятат, че „правилата имат изключения“ и понякога „се налага да излъже“ (тук има устойчивост на нагласата - видима от отговорите им на първи въпрос, също „основателна причина“). Единици те, в които се разпределят останалите отговори, са същите като при втори въпрос (*правна норма, взаимоотношения учител-ученик и отговорност на учителя*), с изключение на това, че тук нормата е правна. **19** учители смятат,

120

че „правилата са за всички и трябва да се спазват“, за две от тях основанията са свързани с това учениците да се научат „да поемат отговорност“ и според един „взаимоотношенията ще са по-открити“. Сравнението с отговорите на този въпрос при учениците отново показва висок процент на съвпадение на мненията на двете групи от извадката - учители 92%, ученици - 71% приемат, че правилото трябва да се спазва независимо от несъгласието с него.

Четвърти въпрос

Защо твоят учител не би бил съгласен да го лъжеш?

Категория Единици Честота Нравствена норма по принцип не трябва да се лъже; **18** руши се доверието; **29**

Взаимоотношения липса на уважение; **4** отговорност на учителя; **4**
с учителя да ги учи на редно/нередно; **6** чувства на учителя. **9**

Четвърти въпрос е допълнителен към всяка от темите и с него се цели по лучаване на допълнителна информация за представите на учениците, но като се опитат да погледнат от перспективата на учителя. Отговорите на учениците на въпроса „Защо твоят учител не би бил съгласен да го лъжеш?“ потвърждават информацията от първите три въпроса по отношение на принадлежността на лъжата към моралната област според учениците. 3/4 (51) от тях от двете категории съдържат аргументация, свързана с морални измерения - нарушава се доверието в отношенията между учители и ученици, по принцип не трябва да се лъже и т.н. Малка част от отговорите са центрирани около професионалните отговорности и задължения на учителя (10). Тези основания за отговори те на малка част от учениците по отношение на нормата „да не се лъже учи теля“ могат да се интерпретират от гледна точка на това, че част от учениците я преценяват от перспективата, доколко спазването на нормата допринася за изпълнение на неговите функции.

Пети въпрос

Според теб, би ли било редно да бягаш от час?

Категории Единици Честота скука;

Да, защото...,
липса на интерес;
необходимост;
избягване на неприятности.

121

13

избягване на неприятности;
пропускане на учебно съдържание; 23

Не, защото... по принцип;

2

повлиява отношенията с учителя;
информация за родителите. 7

1

Този въпрос е първият от четири, свързани с проучване на представите на учениците (и учителите) относно конфликтна тема от т.нар. област на общи конвенции. Бягството от час в определен смисъл е аналогично на подобни действия в извънучилищен контекст и е регулирано от определени общи (в сферите извън образованието) или училищни норми и правила. Разпределянето на отговорите на учениците по отношение на двете категории, в които се разполагат, е в полза на „Не, защото...“ като почти 2/3 от тях (46) намират, че не е редно да се бяга от час. 24 (1/3) от тях, обаче, имат основателни за себе си причини да приемат, че би било редно. Разпределението на мотивите за избора им в категорията „Да, защото...“ говори за това, че по-голямата част от тях възприемат бягството по-скоро като част от училищните конвенции, а не от общите (само 2 отговора са, че не е редно да се бяга по принцип). Останалите ученици разглеждат бягството от час като фактор, влияещ върху училищните им ангажименти - за 23 от тях то би довело до пропуски в учебното съдържание; 13 ученици не го приемат, защото би довело до съответни санкции - отсъствия, забележки... При 7 ученици бягството от час би повлияло негативно на взаимоотношенията с учителя: „Променя се отношението на учителя, приема го лично като неуважение...“

Причините на учениците, избрали категорията „Да, защото...“, са разпределени равномерно между три основни мотива: скука в часовете, ситуативна необходимост и избягване на неприятности.

При този въпрос 21 от учителите са на мнение, че не е редно учениците да бягат от час, и само 3-има от тях, че някаква причина може да оправдае това поведение. Интригуващото при разпределението на отговорите е, че тук има само три отговора в категория „Да, защото...” за разлика от първи въпрос, при който са 9. Обяснение може да се търси по посока на това, че част от учителите свързват бягството от час с нарушаване на конвенция в училищен контекст, за чието спазване те носят отговорност, докато при темата за лъжата става дума за морална норма и отговорността е споделена с родителите. (Това се потвърждава от по-детайлно вглеждане в интервютата. Някои учители обръщат внимание на това, че родителите би трябвало да са по-ангажирани с подобни поведенчески прояви на децата си.) Единиците, в които бяха систематизирани отговорите от категория „Да, защото...“, са следните: основания, свързани с *отговорността на учителя* за безопасността им (7), споделят око

122

ло 1/3 от тях; че това е тяхно *основно задължение* (7) и поради това не е редно да бягат от час, споделят също толкова на брой учители; за 5-има основна причина е пропускането на учебно съдържание; за 3-има учители бягството от час би било лош пример за останалите ученици и от тях го приемат лично като „проява на лошо отношение към конкретния учител“. Що се отнася до 3-имата учители, които допускат, че е редно бягството от час, то всяка от тях има собствено обяснение - основателна причина („нещо важно и спешно“), „случва се и без моето съгласие понякога“ и един учител споделя „мнението им за ситуацията в нашето общество, която стимулира подобно поведение“. При отговора на този въпрос 46 от учениците споделят, че не е редно да се бяга от час и това са 66 % от извадката. За сравнение - 87% от учителите участвали в изследването са на това мнение.

Шести въпрос

Длъжен ли е учителят да изисква от теб да не бягаши от час?

Категории Единици Честота отговорност на учителя; 10

задължение; 27

Да, защото... част от работата на учителя; **12** ако имаш много отсъствия; **2**

може да ги накажат. **2**

Не, защото...личен избор;

16

пример на учителя.

1

При този въпрос по-голямата част от отговорите на учениците е концен

трирана върху категорията „Да, защото...“, което означава признаване на задължението на учителя да изисква да не бягат от час. Това е отразено в три аспекта: задължение на учителя (27) - „длъжни са...“; част от работата на учителя (12) - „стремят се да ни научат на нещо...“; отговорност на учителя (10) - „Може да ни се случи нещо лошо...“. Другите отговори са аргументи рани с наличието на страх от санкции.

При категорията „Не, защото...“ почти всички отговори (16) са израз на мотиви, свързани с личния избор: „Не могат да ми нареждат...“ „Това си е мое решение...“ Един ученик обяснява бягството от час с негативния личен пример на учителите: „И те не влизат в часовете винаги“. Независимо от това, че този отговор е единствен, не би трябвало да се пренебрегва, а да се приеме като сигнал за влиянието на личния пример на учителя върху поведението на учениците.

Въпросът, свързан със задължението на учителя да изисква спазване на определени правила, в конкретния случай по отношение на бягство от час, както и при подобния въпрос от първата тема концентрира отговорите на учителите около „Да, защото...“ - 23-има от тях приемат, че това е тяхно

123

задължение. Само една от тях в този случай възлага отговорността за това поведение на учениците, защото „става въпрос за собственото им образователно състояние“. Разпределението на останалите отговори е в няколко систематични единици - защото е *правна норма* (12) „правилата не трябва да се нарушават“, защото оказва влияние върху *отношенията* между учители и ученици (3), израз на *загриженост* за учениците „за тяхно добро е“ (3) и като институционално задължение на учителите „в правилника на училището е“ (5). Отговорите на учителите и разпределението им не изненадват особено, защото учителите са обвързани в образователната институция с определени задачи (социална поръчка) и като част от ролята им те са ангажирани да налагат спазването на определени правила и норми, което от своя страна препраща към самовъзприемането им като нормативен авторитет. 3/4 от учениците, участвали в изследването, при отговора на този въпрос също признават правото на учителя да изисква спазването на правилото да не се бяга от час - 76% от извадката на деветокласниците. При учителите този процент е 96%.

Седми въпрос

Ако има правило, да не бягаши от час, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото?

Категории Единици Честота спазване на правилата; 38

отношения учител-ученик; 3

Да, защото... уважение; 3 заради работата на учителя; 3

избягване на санкции. 4

Не, защото... понякога се налага; 4 скука; 3

в такова общество живеем. 1

При този въпрос се забелязва струпване на отговорите в категорията „Да, защото...“ при основанието „спазване на правилата“ (38). Този резултат може да се интерпретира по принцип като израз на приемане на институционални те изисквания на ниво съзнание и съобразяване с тях, въпреки че в хода на интервютата част от учениците споделяха, че независимо от декларираното съгласие, понякога нарушават правилото. Останалите отговори се разпределят равномерно, както се вижда от таблицата по-горе.

Тези, които декларираят неспазване на правилото, поради несъгласие с него (19) са ориентирани предимно към основанието „личен избор“. Това по казва, че немалък брой ученици се опитват да отстояват самостоятелност и независимост в разрез с категорично установените училищни правила.

124

Когато става въпрос за правила (поне дотук в емпиричното изследване), отговорите на изследваните лица, независимо ученици или учители, преобладаващо са в категорията „Да, трябва да се спазват, защото...“. Отговорите при този въпрос (при учителите) също не правят изключение - 23 отговора „Да, защото...“ и един - „Не, защото има изключения.“, когато необходимост налага правилото да се наруши. Повече от половината от интервюираните учители обосновават отговора си с *правна норма* (14), а други 5-има я конкретизират с *правилника на училището* „след като са избрали това училище ... и не са се „проборили“ за други правила“¹. За 2 от тях все пак в основата е да не се *пропуска учебно съдържание*, а други акцентират на възпитателния резултат от спазването на правилата „дисциплината е важна за възпитанието им“. В процентно изражение (за извадката) 96% от учителите са на мнение, че учениците трябва да спазват правилото да не се бяга от час, независимо дали са съгласни с него. При учениците, отговаряли на този въпрос, 73% от участвалите в изследването са съгласни със спазването на правилото като разбира се, основанията, които изтъкват са по-различни от тези на учителите (както се вижда от таблицата).

Осми въпрос

Защо твоят учител не би бил съгласен да бягаш от час?

Категории Единици Честота отговорност за учениците; 12

Дейност избягване на отсъствия и проблеми; 21

на учителя за да не се пропуска учебно съдържание;

	25
избягване на санкции за ученици и учите	
	4
ли.	
Взаимоотноше-	4
ния	
учител-ученик	обида; 2
загриженост;	
Личен избор	няма причина;
	1
	важно за мен и бъдещето ми.
	1

Чрез допълнителния въпрос към тази тема се доуточняват представите на учениците по отношение на бягството от час, но погледнати от перспективата на учителя. Почти всички ученици, в опита си да погледнат през очите на учителя, формулират съждения, предполагащи висока степен на неговата загриженост и отговорност за тях. Най-голям брой ученици (25) конкретизират тази загриженост и я отнасят към усвояване на учебното съдържанието.

В този контекст един от интервюираните учители, основавайки се на опита си предлага (тъй като независимо от нормите и правилата учениците често бягат от час), този проблем да се решава на ниво ученическо самоуправление - самите ученици да се ангажират с определянето и спазването на правилото.

125

Другата част от учениците (33) свързват загрижеността на учителя с желание то му да ги предпази от конкретни училищни проблеми, отсъствия, наказания... и такива, свързани с личното им здраве: „Предпазват ни от неприятни случки“. Останалите отговори се разпределят в категориите „взаимоотношения учител-ученик“ и „личен избор“.

Девети въпрос

Според теб, би ли било редно да преписваш на класна работа?

Категории Единици Честота по-висока оценка; 19
 Да, защото... липса на време за учене; 9 много високи изисквания. 2
справедливост; 10
измама; 8

Не, защото...учителят няма да разбере какво знаеш ти;

10

няма да разбереш какво знаеш;

Отговорите на въпроса и в двете категории могат да се обединят в две информационни цялости: нравствена норма и знания на ученика. Основанията на повечето от отговорите (22) в категорията „Не, защото...“ са свързани с нарушаване на нравствената норма и от тях се вижда, че тази част от учениците разглеждат преписването като принадлежащо към моралната сфера, а не към тази на училищните конвенции. Те се съдържат в категорията, при която се отхвърля нарушаването от тяхна гледна точка на нравствена норма: „Ползваш труда на другите за своя облага“. 19 ученици смятат, че нарушаването на тази норма е допустимо, „...за да получиш по-висока оценка“. По отношение на реалните знания на учениците, отговорите са разположени в категорията „Не, защото...“ и засягат и двете страни учител и ученик, защото при преписване се губи ориентацията за знанията на учениците. От обработката на данните се откроява тенденцията, че в категорията „Да, защото...“ отговорите на учениците показват ориентация предимно към оценката, а не към знанията, докато в категорията „Не, защото...“ ориентацията е към знанията.

11 ученици приемат преписването като редно, като оправдават избора си с високите изисквания на учителя или липсата на време за подготовка. По-детайлното вглеждане в основанията на учениците насочва към това, че повечето от тези, които одобряват преписването, използват преди всичко прагматични аргументи, което означава, че за тях изматката не е въпрос на морал, а по-скоро на конвенция, докато учениците, които не го одобряват акцентират върху моралните аргументи. Това обстоятелство говори за не

126

определено възприемане на тази тема от учениците - между моралната област и областта на училищните конвенции.

В сферата на училищните конвенции преписването на класна работа формално разделя отговорите на учителите в двете категории - 20 от тях по различни причини не приемат за редно учениците да преписват, другите 4-има намират за възможно да има основания, които да оправдават преписването. При по-внимателно вглеждане в отговорите на категория „Да, защото...“ се установява, че на практика само 2-ама от учителите имат по конкретно основание да приемат преписването на класно, „ако сам си е подготвил материалите“. За другите 2-ама, които по същество не приемат преписването, то е резултат от организацията на учебната среда - „такива са условията в класната стая - много ученици, един до друг“. Учителите, които не приемат преписването, посочват следните основания: за 7 от тях това е *лъжа* „лъже останалите и себе си“; 1/3 от учителите (*) не одобряват това поведение, защото не се показват *реалните*

знания и оценката не е обективна, а за 5-има от учителите преписването на рушава принципа на *справедливостта* за другите ученици. При отговорите на този въпрос прави впечатление, че както и при учениците голяма част от учителите обосновават отговорите си с морални аргументи - лъжа и справедливост - ¹² учители, и само «с ролеви задължения на учителя, независимо от това, че темата е от съществено значение при училищните конвенции. При този въпрос процентът на учителите, неприемащи за редно да се преписва, е 92%, докато при учениците е само 57% - доста по-нисък в сравнение с другите въпроси дотук. Видимо темата за преписването поражда разнопосочни емоции и е свързана с доста неустойчиви и често ситуативни нагласи при част от учениците.

Десети въпрос

Длъжен ли е учителят да изисква от теб да не преписваш на класна работа?

Категория Единици Честота справедливост; 9

измама; 8

Да, защото... нравствена норма; 8 учителят иска да знае какво си научил; 24

нереални оценки. 8

Не, защото... личен избор;

12

ние знаем, че не трябва да преписваме.

1

57 ученици признават правото на учителя да изисква да не се преписва на класна работа. Отговорите в категория „Да, защото...“ се разпределят в информационни цялости, идентични на тези в предходния въпрос: „нравствена норма“ и „знанията на ученика“. В този въпрос и в двете единици те са почти

127

еднакъв брой, като се добавя и оценяването като проблем: „Оценките няма да са реални“ (8). Учениците, отхвърлящи задължението на учителя да изисква от тях да не преписват, са значително по-малко от тези, които приемат преписването за редно от предходния въпрос - само 13, и основанията за избора им са от лично естество. Подобно различие насочва вниманието към това, че по-малко ученици признават легитимността на учителския авторитет по конфликтната тема, но същевременно приемат правото му да изисква съблюдаване на съответното правило и по този начин приемат задължителността на правилото.

При отговора на този въпрос участващите в изследването учители са единодушни - всички 24 са на мнение, че са длъжни да изискват учениците да не преписват на класно. Разпределението на отговорите е систематизирано в единици, подобни на тези, използвани при другите въпроси, свързани с темата

за преписването: за да се видят *реалните знания* и да се постави *обективна оценка* - половината от учителите (12) посочват това основание като основно за отговора си; свързват го с нарушаване на *морална норма* (6) „защото е измама“; като *задължение* на учителя го разглеждат 4-има от тях и че това ще помогне на учениците да се научат да учат самостоятелно, споделят 2-ама. Отговорите на учителите на този въпрос отново не са изненадващи и са в ди-апазона на техните професионални задължения и моралната норма. При този въпрос процентът на учителите приемащи като свое задължение да изискват да не се преписва е 100%. Учениците, подкрепили същото твърдение, са 57 или 81%, докато при въпроса, свързан с легитимността на преписването, са само 57%, т.е. учениците признават правото на учителя да налага правила в тази област, но това по никакъв начин не гарантира, че ще ги спазват.

Единадесети въпрос

Ако има правило да не преписваш на класно, но ти не си съгласен с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото?

Категория Единици Честота правилата трябва да се спазват; 35

Да, защото...уважение на учителя; 2 оценяване на моите знания; 5

независимо от последиците. 5

ще имаш полза; 10

сигурност; 2

Не, защото... всички преписват; 4 личен избор; 5

правилата се нарушават. 2

128

При отговорите на този въпрос отново се забелязва разпределение по-близко до това на 9 въпрос отколкото до 10. 47 ученици смятат, че правилото трябва да се спазва, а само 1/3 (23) не са съгласни с това, което може да се интерпретира, че учениците добре разграничават различните елементи присъщи на норматив

ния авторитет, т.е. приемането на задължението на учителя да изисква спазване на правилата, което събира най-много отговори (57) не ангажира (практически) по-голяма част от тях (в сравнение с тези, които приемат легитимността - 40 и се ангажират с послушанието - 47) с изпълнението на това изискване. Тези резултати представят мнението на учениците доста реалистично по мнение на учители. Заедно с това разпределението на отговорите по категории е много близко до това на въпроси 3 и 7, чрез които също се проверяват представите на учениците по отношение на тяхното задължение да спазват определени пра вила,

т.е. почти еднакъв брой ученици са на мнение, че правилата трябва да се спазват. Що се отнася до мотивите за това при този въпрос, то 35 ученици смятат, че „правилата са, за да се спазват“. Към тях могат да се прибавят тези (5), които са уточнили „независимо от последиците“. Само 7 ученици свързват спазването на това правило с по-конкретни причини - уважението към учителите или във връзка с оценяването. „Ползата“ като прагматичен аргумент преди всичко под формата на по-висока оценка е водещо основание при отговорите в категорията „Не, защото...“ (10). Останалите мотиви са свързани с личния избор, сигурността и варианти на оправдание за избора.

При последния от серията въпроси, свързани с конфликтна тема от учи личните конвенции - преписването, отговорите и разпределението им при учителите отново не изненадват - 23-има от тях приемат, че правилото трябва да се спазва независимо от несъгласието и един - че може да не се спазва, за щото правилата често се нарушават и допълнителни малко неясни основания за правото на личен избор по принцип. Останалите отговори са разпределени между *правната норма* (20) „правилата са за всички и трябва да се спазват“, последиците, свързани с неспазването на правилата (2) - „иначе ще пострадат“ и „твърде млади са, за да решават това“ (1). При този въпрос (както и при подобните при другите теми), който в интервюто за ученици се използва, за да се определят представите им по отношение на тяхното задължение да съблюдават правилата (послушание), с отговорите си учителите от своя страна индиректно се ангажират да „търсят“ това „послушание“ като елемент от нормативния им авторитет. Процентно съотношението между отговорите „Да, защото...“ на учителите и учениците по този въпрос е 96 към 67%.

129

Дванадесети въпрос

Защо твоят учител не би бил съгласен да преписваш на класна работа?

Категория Единици Честота

Дейност на учителя да разбере какви са реалните знания на учениците;

обективно оценяване; друга част от работата му;

той ще наруши правилата.

29 15 5
2

Нравствена норма^{по принцип не е редно да се преписва;}

12

не е честно спрямо другите ученици.

7

При допълнителния въпрос към конфликтна тема „Да преписвам на клас на работа“ отговорите са групирани в две категории - дейност на учителя и нравствена норма. По-голямата част от учениците предполагат, че учителят не би бил съгласен да преписват поради професионалните си задължения (51). Акцентът при тези отговори е върху познавателната (29) и оценъчната (15) функция на учителя, което е разбираемо предвид зададения им въпрос. При категорията „Нравствена норма“ 12 ученици приписват на учителите морални аргументи за несъгласието им и са на мнение, че учителите смятат, че по принцип не е редно да се мами (в това число и на класна работа), а 7 смятат, че не би било честно спрямо другите ученици, които не преписват.

Тринадесети въпрос

Според теб, би ли било редно да пушиш през междучасието?

Категория Единици Честота Да, защото...личен избор; 12 пристрастяване.

7

вреди на здравето; 29

непълнолетни; 7

Не, защото... правилник на училището; 6 закъснения за час; 5

личен пример. 4

Този въпрос е първият от четири, които са от областта „Благоразумни действия“ и част от конфликтна тема „Да пуша в междучасието“, чрез кои то се цели да се проучи мнението на учениците доколко приемат учителят като нормативен авторитет по отношение на междинни дейности, отнасящи се както до начина им на живот, така и регулирани от конвенции. Част от учениците декларираха, че не пушат (23), но също изразиха мнението си след допълнителни въпроси. По-голямата част от отговорите на учениците (51) са

130

в категорията „Не, защото...“, а съответно останалите 19 от интервюираните приемат, че е редно да се пуши през междучасието. Няколко от основанията за обосноваване на отговорите могат да се обединят като свързани с институционални ограничения - че са непълнолетни, правилникът на училището го забранява и закъснението за час (18). Като цяло в категорията преобладават

отговорите, свързани с вредата от пушенето за здравето (29). Независимо че са само 4, си заслужава да се отбележат и отговорите, свързани с личния пример, който биха дали деветокласниците на по-малките ученици - „Малките взимат лош пример“. Разпределението при отговорите в категория „Да, защото...“ е в полза на „Всеки има право да решава сам“ (12) като акцент върху личната област, в сравнение с обяснението на „пристрастени“ ученици от 9. клас (7).

При този въпрос, който е от т.нар. област на благоразумни действия, не е изненадващо, че отговорите на учителите (жени) са разпределени в двете категории по следния начин - 22 от тях приемат, че не е редно учениците да пушат в междучасието, и само две мислят, че това поведение може да се приеме, като основанието е *личният избор* на учениците - „не харесвам идеята да изисквам от тях“. Преобладаващото основание при повече от учи телите, неодобряващи пушенето през междучасието, е *вредата за здравето* (14) на деветокласниците. *Задължението* да се спазва правилникът на учи лището и да не се закъснява за час е причината ч4-има учители да не го при емат за редно, *лошият пример* за по-малките ученици мотивира други 2-ама учители, и младостта на учениците и склонността им към *подражание*, кое то те приемат за собствен избор, е основанието на още 2-ама учители. В основанията изтъкнати от учителите прави впечатление, че преобладават по-скоро личностните (от детайлите в интервютата проличава *лична* загри женост за здравето, подражание), независимо че тази отговорност е част от функционалната характеристика на ролята в сравнение с професионално насочените. За сравнение, голям брой от учениците - (30) също предполагат, че загрижеността за здравето им е в основата на поведението на учителите, когато изискват от тях да не пушат в междучасието (16 въпрос за ученици). В процентно отношение - учениците, приемащи, че не е редно да се пуши през междучасието, са 73%, а учителите - 97%.

Четиринадесети въпрос

Длъжен ли е учителят да изисква от теб да не пушиш през между часието?

Категории Единици Честота вреден навик; 8

непълнолетни; 3

Да, защото... правилник на училището; 10 закъснения за час; 5

отговорност на учителя. 6

личен избор; 24

Не, защото... не е отговорност на учителя; 6 личен пример на

учителя; 2

отговорност на родителите. 6

Разпределението на отговорите на този въпрос е почти по равно в двете категории с малък превес на учениците, които смятат, че учителят не е длъжен да изисква от тях да не пушат в междучасието - „Да, защото...“ - 32 отговора, „Не, защото...“ - 38 отговора. От анализирания дотук въпроси, свързани с проучване не представите на учениците за задължението на учителя да изисква спазване на определено правило, това е въпросът събрал най-малко „Да, длъжен е да изисква...“ отговора - само 32. За сравнение при въпрос 2 са 45, при въпрос 6-53, въпрос 10-57. Тези резултати (като брой) могат да се интерпретират от гл.т. на Domain theory в смисъл, че подрастващите разграничават различните области и съответно ролята на авторитетите в тях да изискват и налагат правила, т.е. по-голяма част от учениците разглеждат темата, свързана с пушенето, по-скоро като принадлежаща към личната сфера, а не към областта на конвенциите.

От мотивите, с които учениците обосновават отговорите си обаче, може да се съди, че по-голямата част от тях по-скоро разглежда темата като регулирана от общи и училищни конвенции, отколкото като част от личната област, което влиза в противоречие с горното твърдение. В категорията „Да, защото...“ съвкупният брой на отговори, свързани с някакъв вариант на съобразяване с правила, са 24 и само 8 ученици обвързват задължението на учителя с характеристиката на пушенето като вреден за здравето навик. По различен начин стоят нещата при отговорите в категория „Не, защото...“. От общо 38 отговора за въпрос на личен избор го смятат 24 ученици - „Нямат право да се месят в живота ми“. Отхвърлянето на отговорността на учителя спрямо тях по отношение на пушенето (6) се допълва от същия брой отговори, в които се твърди, че отговорността е на родителите. Малко като брой, но и примерът на учителите присъства в основанията на учениците (2) - „Повечето също пушат“.

Отговорите на учителите, които приемат за свое задължение да изискват от учениците да не пушат, преобладават, и то значително (20). Като основание

телите да приемат, че трябва да изискват от учениците да не пушат (защото смятат, че по принцип това не би трябвало да е тяхна отговорност). По-различни основания от посочените дотук имат 2-ама учители - за единия това се налага, защото „никой друг не го прави“, а е важно, а другият поглежда към проблема от по-тясно професионална гледна точка - учениците „могат да използват междучасието за подготовка за следващия час“. Така представени те основания носят допълнителна информация за учителите. Те показват, че учителите не подхождат формално професионално (или поне не всички) към проблема, който е законово регламентиран, а демонстрират загриженост не толкова за спазване на правилата, а преди всичко за благополучието на учениците. Учителите, които смятат, че не са длъжни да изискват от учениците да спазват правилата на тази конвенция, са на мнение, че това е отговорност на родителите (3), а за един от учителите това изискване няма смисъл, тъй като учениците постоянно го нарушават.

Независимо от мотивацията на учителите при този въпрос (в сравнение с подобните при другите теми) *най-малък брой ученици* приемат правото на учителя да изисква съблюдаване на това правило - само 32. Този факт може да се интерпретира по различни начини. От една страна, темата за пушенето в нагласите на учениците се разполага между конвенциите (защото е законово регламентирана, но пак може да се противопоставят) и личната област; от друга, големият брой отговори на учениците, че пушенето е въпрос на личен избор (24) препраща към самочувствието им „голям съм и мога сам да взема решения“. Пушенето като част от „благоразумните действия“ е пример за това, че в училищен контекст често се случва една тема да се интерпретира от учителите като част от конвенциите, а учениците да я разглеждат като част от личната си област и понякога това води до конфликти.

Процентът на учителите, приемащи, че са длъжни да изискват спазването на правилата за пушенето, е 83%, а на учениците, приемащи учителите да изискват - най-малък от въпросите дотук - 46%.

Петнадесети въпрос

Ако има правило да не пушиш през междучасието, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото?

Категории Единици Честота правна норма; 31

Да, защото... санкции; 5 закъснения за час. 8

личен избор; 15

Не, защото... пристрастяване. 11 133

Интерпретация, подобна на тази, изказана при анализа на предходния въпрос относно областта, в която учениците поставят темата за пушенето и съответно ролята на учителя, още по-категорично може да се направи при пет

надесети въпрос, имайки предвид разпределението на отговорите и техните основания. Почти 2/3 (44) от учениците са на мнение, че това правило трябва да се спазва, и то с основания, свързани по някакъв начин с определени норми и санкции. Отхвърлянето на задължението да се спазва правилото е споделе не от 26 ученици с мотиви за право на личен избор „Никой няма право да ми забрани“ (15) и „пристрастяване“ (11).

И на този въпрос отговорите са разпределени очаквано за изследваната група учители. **Двама** от тях допускат, че има причини, които дават основание на учениците да не спазват правилото. Едната от тях е примерът на учителите „и учителите не го спазват“, а другата, че решението е на родителите, а не на учителите що се отнася до спазване на правила, свързани с пушенето на учениците. **22-ама** от учителите продължават да отстояват мнението си, че учениците трябва да спазват училищните правила, независимо дали ги приемат или не. *Правната норма* е главното основание за **17** от тях - „щото е правило са длъжни да го спазват“. *Санкциите* като последица от неспазването на правилото е основание за **3-има** учители и *вредата за здравето* също е мотив за **2-ама** от учителите да приемат задължението на учениците. Като обобщение на отговорите може да се добави мнението на учител: „Всяко правило трябва да се спазва, но е важно учениците да имат право да го обсъждат и евентуално да го променят“. Чрез отговорите на този въпрос учителите демонстрират, че се възприемат или поне смятат, че са длъжни да действат като нормативен авторитет в сферата „Благоразумни действия“. Процентното съотношение при този въпрос за категорията „Да, защото...“ е учители - 92%, а учениците (44), които приемат, че са длъжни да спазват правилото, са 63%, което е със 17% повече от предходния въпрос. На пръв поглед изглежда като противоречие, но всъщност чрез отговорите на двата въпроса учениците демонстрират разграничено отношение към различни елементи на нормативния авторитет. От тези отговори се вижда, че учениците (повече от половината) оспорват правото на учителя да изисква в сферата на благоразумните действия, но същевременно приемат да спазват институционалното правило, ако съществува такова.

Категории Единици Честота загриженост за здравето на учениците; 30
Дейност закъснение за час; 15 на учителя личен опит; 2 не би
трябвало да ги интересува. 3
Институционал- правило/закон; 4 на норма правилник на училището. 16

За да отговорят на този въпрос, учениците отново трябваше да се поставят на мястото на учителя. За нуждите на качествения анализ отговорите бяха разграничени в две категории - дейност на учителя и институционална норма. Предположението, че учителят би изисквал да не пушат през междучасието, защото „ни предпазва и го е грижа за нас“, споделят най-много ученици - 30 (на което може да се погледне като непряко доказателство за ако не добри, то поне нормални отношения между тях и ангажираност на учителите им към тях). За да не закъсняват за час, е другото основание според учениците, което по-често би било в основата на несъгласието на учителя те да пушат през междучасието (15), както „правилникът на училището го изисква“ (16) и учителят трябва да го спазва, от другата категория. Останалите отговори се разпределят между двете категории, като само 3-има ученици продължават да държат на мнението си, че „това не би трябвало да го интересува“, защото е по-скоро част от личния им живот, а не отговорност на институцията, респективно на учителя.

Седемнадесети въпрос

Според теб, би ли било редно да ходиш на училище облечен/а както ти самият/та желаеш?

категории единици честота себеизразяване; 9
личен избор(вкус, стил); 33
Да, защото... автономност; 8 пример на учителите ; 2
няма униформи. 7
Не, защото...неподходящо облекло; 8 социално неравенство; 3

Темата, свързана с облеклото на учениците, е от личната област и според идеите в Domain theory би трябвало да е най-малко свързана с конвенционални правила и норми. Това се потвърждава и от отговорите на учениците и

тяхното разпределение между двете категории. До голяма степен очаквано 59 ученици са на мнение, че би било редно да ходят на училище облечени, както те самите желаят. На „имам свой стил“ и „аз решавам как да съм облечен“ като израз на личния избор настояват 33-има от учениците (като съотноше нието е приблизително еднакво и при двата пола). Девет от интервюираните държат да

решават как да се обличат, защото „това си ти, да покажеш какъв си“ и осем от тях поемат отговорност за вида си. Липсата на униформи в учи лището им е основание за 7 от учениците да се обличат, както те желаят. Що се отнася до категория „Не, защото...“, за 8 от учениците основен мотив за отговора им е, че „понякога прекаляваме“ и „някои хора нямат мярка“. Само 3-ма от учениците (но трябва да се отбележи, защото мнението им се открито ява) не държат да ходят на училище облечени, както желаят, и че униформите са за предпочитане, защото някои ученици „с по-скъпи дрехи се хвалят и на кърняват достойнството на другите“.

Отговорите на въпроса при учителите са разпределени между двете категории, но повечето (3/4) от тях са на мнение, че би трябвало да има правила за облеклото на учениците в училище. Основание за това за 1/3 от тях (8) е неподходящото облекло, с което учениците се явяват в училище - „трябва да бъдат в приличен и подходящ външен вид“. Повечето учители по време на интервюто описваха този вид с примери как не трябва да са облечени, отколкото как да са облечени. Според 5-има учители се налага да има правила, за да „се заличи малко социалното различие“. Решение на този проблем според част от тях са униформите. Възпитанието на естетически вкус чрез облеклото е осъществяването за такива правила по мнението на 3-има от учителите. За правила, но не категорични, а съобразени с работната среда в училище, апелира един учител. Против правилата за облеклото на учениците в училище са само 1/4 (6) от интервюираните учители. Основанията на 3-има от тях са, че облеклото е въпрос на собствен избор. Начинът на обличане като възможност за „изява на личността“ е причина за 2-ама от учителите да смятат, че не са необходими правила, които да регламентират как да се обличат учениците. Външният вид на учениците е семейна отговорност според един от учителите.

Основанията на учителите, подкрепящи идеята за правила, очертават на гласата за легитимност и регламентиране на тази сфера според гледната точка на нормативния авторитет. Част от учителите при аргументацията на мнение то си често използваша думата „институция“, която по подразбиране свързваха с идеята за правила и за облеклото в училище. „Сблъсъкът“ по тази тема се вижда ясно, ако се сравнят мненията на двете групи интервюирани. При първия въпрос по темата за облеклото 59 ученици или 84% (учители 75%) от извадката отхвърлят легитимността на учителя като нормативен авторитет в личната сфера, представена чрез облеклото. Този резултат би трябвало да насочи вниманието към това, че претенцията (доколкото я има) за институ

леклото в училище (институционална норма срещу лична сфера) добавя до пълнителни нюанси към формалната им роля на нормативен авторитет и в конкретния случай не допринася за стабилизирането му, а по-скоро увеличава вероятността за формиране на не толкова значими авторитетни отношения с учениците.

Осемнадесети въпрос

Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да ходиш на училище обленен/а по определен начин, а не така както ти желаеш?

Категории Единици Честота неподходящо облекло; 18

Да, защото... социално неравенство; 4 правилник на училището; 14

изисквания към учителите. 2

личен избор (вкус, стил); 15

автономност; 6

Не, защото... и учителите ходят така; 2 не е отговорност на учителя; 4

избягване на еднообразието. 5

Въпросът, свързан със задължението на учителя да изисква спазване на пра вила и при темата за облеклото, която е от личната област, променя разпреде лението на отговорите в двете категории. Ако при 17 въпрос, който е свързан с ле гитимността на институцията, респективно нормативния авторитет на учителя в категория „Да, защото...“, има 59 отговора, то при този въпрос изненадващо те са само 38. По-голямата част от участващите в изследването ученици приемат задължението на учителя да има изисквания и по отношение на облеклото им. Основанията им за тези отговори се разпределят по следния начин: „да се об личаваме прилично“ (18) (не малкият брой отговори говори, че явно ситуацията с „неприлично облекло“ в училище прави впечатление не само на възрастните, но и на учениците), правилникът на училището го изисква (14), за намаляване на социалното неравенство (4) и „изискват от учителите да го изискват“. При отговорите от категория „Не, защото...“ (32) отново личният избор е водещ с 15 отговора, отхвърляне на отговорността на учителя по тази тема - 4 отговора и се появява нов аргумент - „не обичам всички да са еднакви“ (5). Данните от този въпрос доста убедително насочват вниманието към това, че повече от по ловината изследвани ученици признават задължението на учителя да изисква спазване на определени правила дори по теми от личната област.

Въпросът за задължението на учителя да изисква от учениците да се об личат по определен начин за училище не променя съществено съотношението

на отговорите на учителите в двете категории от предходния въпрос. 2/3 (16 - 67%) от тях *приемат*, че са длъжни да изискват от учениците спазване на правило свързано с облеклото, и 1/3 от тях (*) *не приемат* ангажимента на подобно задължение. Основанията също не се променят - очевидно за учителите, участващи в изследването, това са съществените аргументи, които обосновават позицията им, свързана с проучвания въпрос. За 1/3 от тях (*) конвенционалните регламентации в правилника на училището са достатъчно основание за възникване на тяхно задължение. 5-има учители използват собствените си оценки за прилично и подходящо като аргумент, подкрепящ съществуването на подобно задължение, и 3-има отново се надяват чрез регламентацията на облеклото на учениците да прикрият демонстрираното социално разслоение. Трябва да се отбележи, че при тази тема повечето от учителите отговаряха със значителен брой уговорки в сравнение с мненията им по останалите въпроси - „може да не е прилично, но ако е красиво“ - и подобни. Тази изявена неопределеност може да се разгледа като индикатор за не съвсем категоричната им позиция по темата и поради тази причина част от тях се опитват да се „скрият“ зад съществуващата регламентация в правилника на училището. Учителите са напълно наясно (и за част от тях това има значение), че темата за облеклото и начинът, по който се подхожда към нея, е от съществена важност за учениците и това може да влияе по различни начини както върху отношението им, така и върху възприемането им като авторитет от тях.

Независимо от големия процент ученици, които оспорват легитимността на учителя по темата за облеклото им (в предходния въпрос), при идентичния въпрос към тях, свързан със задължението на учителя, броят на учениците, оспорващи това право на учителя намалява на 32 и техният процент е 46%. Учениците, признаващи правото на учителя по този въпрос, са 38, в проценти - 54%. Тези резултати поражда въпроси. По принцип се очаква да има пряка връзка между преценките за легитимността и задължението на учителя, в смисъл, че ако е редно да извършваш определено действие, то тогава няма нужда учителят да е длъжен да формулира правило. При темата за облеклото само 11 ученици намират за редно да не ходят облечени както искат и същевременно 38 от тях приемат правото на учителя да изисква по този въпрос. Това противоречие до голяма степен е свързано със знанието на учениците за институционалната позиция на учителя и неговите задължения в тази връзка, т.е. той е длъжен да налага тези правила поради ролята, която изпълнява (това твърдение се подкрепя от отговорите на учениците на 20-и въпрос, при който правят предположения за основанията на учителите).

Ако има правило как да се обличаеш, когато ходиш на училище, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото?

Категории Единици Честота

правилата трябва да се спазват; 34
избягване на санкции; 3

Да, защото... да се обличаме прилично; 6 подготовка за бъдещата
работа. 1

личен избор; 21

Не, защото... да се чувствам удобно. 5

Наличието на правила по даден въпрос (в случая за облеклото на учениците) повлиява съществено отговорите на учениците. Това се отнася и за този въпрос. Почти 2/3 от тях (44) са съгласни, че трябва да спазват правилата дори когато се отнасят за тема от личната им област, за която по принцип много голяма част от тях са на мнение, че е редно сами да взимат решение (59 отговора на 17 въпрос). При разпределението на отговорите в тази категория („Да, защото...“) отново най-много са свързани с институционалния характер на правилата (34) и съответно произтичащи от неспазването им санкции (6) - „иначе наказание“. Приличното облекло е основание за „има от тях да при

емат спазването им и се откроява и отговорът на едно момиче, което смята, че това е подготовка за бъдещето им - „на работа няма да имам такъв избор“. 26 от учениците все пак продължават да отстояват правото си да взимат решения по

отношение на личната си сфера, като за 21 от тях „ние решаваме как да се обличаме“, а 5 държат „да се чувствам добре в дрехите си“. Разпределението на

отговорите и основанията за избор при този въпрос показват, че

по-голямата част от интервюираните ученици поне на теория смятат, че правилата трябва да се спазват, независимо за каква сфера от социалното се отнасят. Анализът на данните, осъществен при предходния въпрос, се отнася до голяма степен и за този и това се демонстрира от отговорите на учителите, като отново

трябва да се отбележи, че бяха с много уговорки и категоричност та беше

основана предимно върху институционалните норми, съдържащи се в правилника на училището. 20 учители приемат, че учениците трябва да спазват

правилата и при несъгласие с тях, а останалите 4-има не са съгласни с това (2-ама от тях изобщо отхвърлят правилото - „не трябва да има такова правило“).

От учителите, които са съгласни, повече от половината (15) се обосновават с *училищния правилник*. Останалите 5 продължават да отстояват мнението си с не

толкова институционални основания - опит за преодоляване на *социалното*

разслоение (3) и *възпитателната функция* на училището (2).

Един от учителите, приемащ твърдението (отново), е на мнение, че би имало повече смисъл, ако учениците участват при създаването на правилата, особено по темата за облеклото им, което несъмнено ще повлияе и върху спазване то му. Несъгласните учители (4) изтъкват отговорността на *семейството* (2) и правото на *личен избор* на учениците (2).

При учениците по този въпрос съгласните да спазват правилото в лична та сфера за облеклото им са 44 или 63% от общия брой ученици, участвали в изследването. Процентът на учителите е 83%. Институционалната норма задължава голяма част от учениците, което ангажира учителите да изискват и следят за нейното спазване. Това и начинът, по който осъществяват задължението си, неизбежно се отразява на взаимоотношенията им с учениците, независимо че не те лично са установили нормата.

Двадесети въпрос

Защо твоят учител не би бил съгласен да ходиш на училище облечен/а както ти би искал/а?

Категория Единици Честота правило; 15

неподходящо облекло; 28

„Имат право“ социално неравенство;

6

те също се обличат според правила;

2

да ни научат; 4 различен начин на мислене. 2

„Нямат право“ личен избор;

8

„не разбират“.

5

Отговорите на този допълнителен въпрос към личната област са разделени условно в две категории. В категорията „имат право“ са включени отговори, при които учениците допускат (защото при този въпрос те трябва да предположат какви са мотивите на учителя им да не е съгласен да ходят на училище облечени както те желаят) социално „по-приемливи“ причини, до голяма степен свързани с ролята му. В категория „нямат право“ отговорите са обвързани по-скоро с предположения за личностни особености и отсто яване на личния избор. Неподходящото облекло („повечето ученици идват с дрехите от дискотеката“) е основанието на учителя според 28 ученици. Институционално изискване за спазване на правила от учителите е мотивът им според 15 от тях. Загрижеността

на учителите за демонстрираното социално неравенство предполагат „ученици, а за това да ги научат на нещо в тази област - 4 от тях. От 13 ученици, според които учителят няма право да го изискува, „продължават да държат на личния си избор, а за останалите 5 мотивите на учителя варират между „заяжда се“ и „няма вкус“. Отговорите на този

140

въпрос (при сравнение с предходните) се установява, че от включените в изследването ученици една устойчива група от около 1/4 от общия брой приемат институционалните изисквания в училищен контекст, свързани с регулиране на въпроси от личната сфера.

Учителят като епистемичен авторитет

Следващите въпроси в интервютата (за ученици и учители) са насочени към изследване на епистемичния авторитет на учителя и характеристики на ролята и отношенията, които влияят върху възприемането му като авторитет от учениците. Въпросите, свързани с две от основните функции на учителя в образованието и отношенията учител-ученик, също носят информация за начина, по който учениците приемат учителя, тъй като авторитетните (и всички други) отношения в училищен контекст се реализират чрез тях. Отговорите при тези въпроси отново се групират в двете категории, които се използваха за анализ на резултатите в първата част на интервюто, защото от съществено значение за изследването отново са основанията, които учениците и учители те споделят при отговорите си.

Двадесет и първи въпрос

Мислиш ли, че информацията, която е в учебниците, е достоверна?

Категории Единици Честота

очаква се учебниците да са верни; 18
 писани са от специалисти; 13
 Да, защото... защото са проверени от МОН и от много хора; 11
 би трябвало да са проверени; 10
 учителите проверяват.

Не, защото... има допуснати грешки;

6

остаряла информация.

7

При отговора на този въпрос интервюираните ученици почти нямат колебания и отговорите им се разпределят между двете категории с категоричен превес

на тези, които мислят, че информацията, съдържаща се в учебниците е достоверна - 57, и само 13 от тях допускат, че това може да не е така. Това разпределение изглежда очаквано и естествено защото, ако перифразираме Бъргър и Лукман, валидността на знанието в тяхното училищно ежедневие се приема на доверие, докато не възникне проблем, който не може да бъде разрешен чрез приетото на доверие (Бъргър, Лукман, 1996: 59). Поради тази причина от основно значение са мотивите за тези представи на учениците.

141

Основания за достоверността на учебниците 18 ученици намират в „щом са учебници трябва да са верни“, без да могат да добавят допълнителни аргументи за твърдението си. По-конкретно подкрепят твърдението си 13 от тях, които смятат, че са „писани от учени, доценти“. Проверката на учебниците като аргумент за достоверността им се съдържа в общо 26 отговора, но е разпределена в различни аспекти - „би трябвало да са проверени“ - 11 отговора, „проверени са от много хора и от МОН“ - 5, и 10 ученици разчитат на проверката на учебника от учителя - „зависи учителят какво ще каже“. За учениците, които намират учебниците за недостоверни, основанията са, че в тях има грешки (6) и някои съдържат доста остаряла информация (7). Само едно момиче от всички участващи ученици направи конкретно разграничение в зависимост от това по кой учебен предмет е учебникът и характера на знанието „...по история фактите невинаги са верни и има различни интерпретации“. От отговорите на този въпрос става ясно, че учениците аргументират твърденията за достоверност на учебниците, позовавайки се на други епистемични или институционални авторитети и сред тях е и учителят.

Двадесет и втори въпрос

Някога съмнявал/а ли си се дали това, което преподават учителите, е вярно?

Категории Честота Единици

	не знаят материала, който преподават;	7
Да, защото...	допускат грешки;	9
	разминаване с информация от други	
		3
	източници.	
	доверявам се на учителите;	14
	знаят повече от нас;	8
Не, защото...	учителите никога не лъжат;	5
	ползват сигурни	
	източници;	10
	това е тяхно задължение;	12

Отговорите на този въпрос насочват директно вниманието към представата на учениците за учителя като авторитет на знанието (епистемичен авторитет), което от своя страна е израз на една от основните функции на образованието. Разпределението на отговорите е подобно на това в предходния въпрос – по-голямата част от учениците не са се съмнявали в учителя като източник на информация (51) и съответно 19 от тях са имали подобни съмнения. Прави впечатление, че макар и малко (6), но все пак повече на брой ученици прие мат достоверността на учебника, в сравнение с тези, които категорично не се

142

съмняват в тази на учителя. Този факт може да се интерпретира по различен начин, но би могло да се предположи, че сред основните причини за тази разлика е живата среща „лице в лице“ с учителя, при която освен характеристиките на неговата компетентност влияят и други фактори. Това проличава при вглеждане в основанията за съответните отговори. В категорията „Не, защото...“ отговорите са разпределени в няколко посоки. 14 ученици се доверяват без допълнителни аргументи на учителя, за 12 от тях това, че е задължен да ги учи, е достатъчно основание за достоверността на знанията, които преподава, а 10 ученици разчитат, че учителите ползват сигурни източници. Това че „учителите знаят повече от нас“, „никога не лъжат“ и „имат по-голям опит, не преподават за първи път“, са мотивите на останалите 15 ученици да не се съмняват в учителя като източник на знание и в голяма степен се доближават до условията за наличие на епистемичен авторитет, изведени от Й. Бохенски. Съмняващите се в истинността на преподаваното от учителя като аргументи посочват, че „допускат грешки“ (9), (но както отбеляза едно момиче „проверявала съм по история, но по химия и физика е трудно да ги хванеш“) разминаване с информация от други източници (частни уроци) (3), и неприятната констатация на 7 ученици, че учителят „постоянно гледа в учебника, ако му го вземеш, няма да може да ни предаде урока“2.

Данните, получени чрез този въпрос, от една страна, са потвърждаващи общоприетото мнение за учителя (по принцип) като епистемичен авторитет, но от друга (без претенция за представителност и общовалидни обобщения), все пак са повод за вглеждане и анализиране на ситуацията в образованието и по-конкретно в частта свързана с компетентността и подготовката на учителите.

Отговорите на учителите на този въпрос не предизвикват изненада. 23-ма от тях са на мнение, че учениците *имат доверие* в това, което им преподават, и само един отговаря с „не“, но основанията му за това не са свързани с проблема за достоверността, а с *отношението* на учениците към учебния предмет „смятат предмета ми за безполезен“ (друг е въпросът защо учениците мислят

по този начин, но това не е предмет на изследването). От учителите, които не се съмняват, че учениците не се съмняват, повече от 1/3 (9) отдават това на факта, че „винаги привеждам доказателства“ и „съм положила усилия това да е така“. Според 8-има от тях учениците им *вярват* (по принцип), а че учениците „*знаят, че знаят повече от тях*“, защото се познават, е аргументът на 3-има учители. Спецификата на учебния предмет (природо-научни) е основанието на други 4-ма от учителите да мислят, че учениците ги приемат като достоверен източник на информация, защото „няма как да разберат“ (действително е така, но дали е целесъобразно и педагогически обосновано и освен това

Учителите, които използват постоянно и непрекъснато учебниците предават „скрито послание“ на учениците - „знанието се съдържа преди всичко в учебниците“ и така подкопават своя авторитет като източник на информация.

143

издава известно чувство на превъзходство и пренебрежение към учениците). Според 2-ама от учителите учениците *не се интересуват* от това, защото образованието не е важно за тях. Отговорите на учениците на аналогичния въпрос потвърждават до голяма степен мнението на учителите. 51(73%) от учениците ги приемат като достоверен източник на информация. Това се отнася и за основанията на учениците, които кореспондират с тези на учителите.

По отношение на тази тема учителите са в привилегированата позиция да „стъпват“ върху принципа на авторитета (епистемичен), на който до голяма степен се основава образованието. Само от тях зависи дали ще се възползват от това обстоятелство, или ще подкопаят доверието на учениците към себе си като авторитет на знанието и ще затруднят себе си и институцията при постигането на целите, свързани с образоването на учениците.

Двадесет и трети въпрос

Използваш ли други източници на информация, когато учиш, за да провериш истинността на казаното от учителя и съдържащото се в учебника?

Категории Единици Честота проверявам в интернет; 5

Да, защото... сравнявам с учебника; 7 питам родителите; 5

питам учителите. 7

доверявам се на учителя; 34

Не, защото... доверявам се на учебника; 10 не съм си задавал този въпрос. 2

В този въпрос са обединени учителят и учебникът като източници на достоверна информация, защото една от целите му е да се погледне към доверието,

свързано с източниците на информация по-общо - към училището (образованието) и същевременно към „конкуренцията“ (преди всичко интернет) като източник на знание. Преди да се представят резултатите, е необходимо да се каже, че всички интервюирани ученици потвърдиха, че ползват интернет, но предимно за други цели, а не свързани с училището. За учебни цели по-голямата част от тях използват мрежата само ако се изисква от учителя.

Отговорите на този въпрос преобладаващо попадат в категорията „Не, за щото...“ (46). От тях 34 не проверяват, защото се доверяват на учителя, 10 се доверяват на учебника, а двама ученици никога не са си задавали този въпрос. Съмняващите се и съответно проверяващи по някакъв начин информацията са 24 ученици. Само 5-има от тях използват за тази цел интернет, защото (от мненията на всички ученици) голяма част от тях са наясно, че не всяка информация в мрежата е достоверна и отново трябва да се проверява, а това от 144

нема много време. Съмняващите се в информацията от учебника обикновено проверяват, като питат учителя (7), като този отговор също говори за доверие в него и тези мнения могат да се добавят в категорията „Не, за щото...“. По този начин общият брой на учениците, имащи доверие в учителя, се увеличава на 41. Учениците, които са имали съмнение в информацията, представяна от учителя (7), са проверявали чрез сравняване с учебника. Петима от учениците разчитат на родителите си, когато имат съмнения, свързани с основните източници на информация в училищен контекст. Този малък брой е обясним предвид характеристиките на учебното съдържание в 9. клас. Анализът по темата за достоверността на източниците в представите на учениците от предходния въпрос може да се отнесе и към този. По-голямата част от изследваните ученици - повече от 2/3 от тях, се доверяват на учителя и учебниците като източници на истинна информация и те се проявяват като епистемичен авторитет за тях.

Според всички (24) интервюирани учители учениците използват други източници на информация, но не за да проверяват достоверността на учебното съдържание, а с други учебни цели, и то преди всичко когато учителят им възложи подобни задачи. Както посочват и учениците, най-често се използва интернет (някои учители са създали собствени блогове за тази цел) и значително по-рядко друга учебна литература - различни помагала, сборници, книги.

По отношение проверяването на достоверността от основните източници - учител и учебник, според 22-ама от тях учениците *не* проверяват достоверността им. Само 2-ама допускат, че някои от тях проверяват, защото са им *задавали въпроси* (насочили ги към това допускане). Разпределението на осъзнаванията от предходния въпрос също се запазва. От 22-ама учители 10 са на мнение, че учениците им се *доверяват* - „*вярват на авторитети*“; 6-има от учителите смятат, че са се *доказали* чрез начина, по който преподават; 4-ма отново допускат, че им се *доверяват*, защото *не могат да проверят* дали това е така, и 2-ама от учителите твърдят, че учениците *не се интересуват* от това, т.е.

92% от учителите са на мнение, че учениците не проверяват достоверността им (и на учебника) като източник на информация. Както бе показано, по малко по-различен начин стоят нещата при учениците. Според тях 66% (46) не проверяват достоверността, но 34% (24) от учениците са имали повод и са проверявали. Разликата в мненията на учители и ученици би трябвало да е сигнал за образователната система. Независимо от това, че епистемичният авторитет на образованието, респективно на учителя, все още е съхранен в голяма степен, това не отменя задължението на системата да го поддържа чрез поддържане и демонстриране висока компетентност на учителите.

В контекста на темата за епистемичния авторитет на образованието (учителя) и доуточняване мненията на учителите в интервюто, предназначено за тях, беше включен и допълнителен въпрос - „Според Вас, учениците Ви про

145

веряват ли достоверността на информацията от друг източник, който са използвали?“ (18-и въпрос).

С него се цели преди всичко да се проучи мнението на учителите по отношение критичността на учениците към допълнителните източници на информация и същевременно тяхната роля (на учителите) за формиране и развитие на критично мислене, защото в хода на своето развитие авторитетните отношения могат да се запазят (или да преминат в друг вид отношение) и да продължат да функционират само ако същевременно се преодоляват. Поради тази причина няма аналогичен въпрос при учениците. Трима от учителите мислят, че учениците проверяват достоверността на други източници на информация, но ако те са им възложили такава задача (1) или задават въпроси на тях (2), особено ако информацията е от интернет. Според 21 от учителите учениците не проверяват достоверността на информацията, защото: „*доверяват се на „авторитети“ (в случая често и на фалшиви такива) - 10; „нямат такива навици“ - 5 учители; отнема много време - 4 учители и не използват други източници - 2 от тях.* Резултатите, получени от отговорите на учителите, от една страна, са благоприятни за тях и техния авторитет, но от друга, не показват в особено добра светлина професионалната реализация на ролята, защото при интервютата (и както се вижда от отговорите) не пролича професионален ангажимент, насочен към развитието на критичното мислене на учениците. Думите на един от учителите обобщават до голяма степен преобладаващата нагласа: „Никой не ги е научил на това.“

Двадесет и четвърти въпрос

Одобряваш ли начина, по който ти преподават по-голямата част от твоите учители?

Категории Единици Честота

определени учители. Негативните характеристики, с които те описват преподаването, варират между „не си знаят предмета“ (3), „не разбирам“ (4), „скучно е“, учителите не отговарят на въпроси (3) и не са спокойни и толерантни (2). От обединяването на „парченцата“ мнения на участващите в изследването ученици може да се „нареди“ пъзълът на преподаване, удовлетворяващо техните потребности, и той непременно би трябвало да включва - добре подготвен и компетентен учител, който да обяснява така, че учениците да разбират, да отговаря на въпросите им и да обяснява отново, ако не са разбрали нещо; да се представят постоянно нови знания, да ги стимулира да учат, да свързва съдържанието с практиката и всичко това да става по интересен начин и в спокойна и толерантна среда. От отношението към начина, по който преподават учителите (най-съществената част от тяхната дейност), не биха могли да се правят категорични изводи, свързани с приемането или отхвърлянето на учи

147

теля като авторитет за учениците. Техните представи, обаче, могат да очертаят проблемните зони, които влияят върху това отношение, защото учениците възприемат учителя цялостно и изграждат съвкупен образ, обединяващ в себе си елементите на институционалната роля с всички присъщи и функции, в това число и преподаването (с която дейност учениците най-често и най-продължително време са в контакт) и личностните особености и характеристики на учителите. Всеки елемент от този цялостен образ може да повлияе върху характера на формиращото се отношение на учениците към учителя и в този смисъл характеристиките на преподаването оказват съществено влияние върху образа на учителя в представите им и респективно влияе и върху характера на отношенията, които се изграждат помежду им.

Този въпрос беше зададен към учителите в по-различна форма (*Променят ли начина, по който преподавате на учениците?*) и беше включен, за да се сравни тяхното мнение и това на учениците по отношение основната дейност на учителите, чрез която и в рамките на която до голяма степен се формират отношенията между учители и ученици и допринася съществено за приема на учителя като авторитет. 24 учители (100%) твърдят, че променят начина, по който преподават, и се различават само по основанията, които посочват, че са в основата на тези промени. Според 10 от тях това е наложително поради *особеностите на учениците*, „защото учениците са различни - в класовете, различни випуски“ и т.н. Според 7 от учителите *промените* в заобикалящата ги *социална среда* налагат промени в начина им на преподаване - „времето и технологиите се променят“. Основание за промени в преподаването за 6 от тях е да се „разнообрази часа и да стане по-интересно“ и един от учителите променя само ако „ситуацията и предметът позволяват“. Под първоначалните по-обща твърдения на част от учителите за промени в начина им на преподаване може да се открие малко по-различна картина, която представя по-общата им нагласа към преподаването - няколко цитата за илюстриране на „скритата картина“

(само от интервюто): „Иначе им доскучава, шумят и не усвояват учебното съдържание“; „Всяко разнообразяване на часа е добре за учениците“; „...малко са децата, които могат да седят 6 часа, да слушат и да записват каквото кажа“; „...новости, учебни тетрадки, помагала...“; „съобразявам се с децата, правя презентации“. Желанието на част от учителите да са в „крак с времето“ и да включват „новости“ в часовете си не може да прикрие изцяло по-традиционния им (в който по принцип няма нищо лошо) подход към преподаването. Може би по добни характеристики на преподаването (защото нито един учител не сподели, че се опира изцяло на учебника, още по-малко, че чете от него и така представя новата информация) са в основата на мненията на 25 (36%) от учениците, които не одобряват начина, по който им преподават. Останалите 45 ученици (64%) одобряват начина, по който учителите им преподават.

148

Двадесет и пети въпрос

Случвало ли се е да имаш проблеми с учители заради начина, по който оценяват?

Категории Единици Честота оценяват несправедливо; 28

Да, защото... не оценяват реалните знания; 18 понякога се подиграват.

2

справедливи са; 8

Не, защото... доверявам се на оценките; 10 оценките са заслужени 4

Сферата от училищното ежедневие, която предизвиква най-много проблеми и дори чести конфликти - оценяването, също е включена с въпрос в интервюто, защото повлиява съществено отношенията, които се формират между ученици и учители. 2/3 от изследваните ученици (48) твърдят, че са имали проблеми с учителите поради начина, по който те осъществяват оценяването. Основанието, което използват най-много ученици, при преценката на тази дейност на учителя е „оценяват несправедливо“ (28), като под тази единица се включват разнообразни конкретизации - „делят хората“, „не съм им симпатичен“, „имат предпочитания“ и т.н. Съмнението, че учителите „не оценяват реалните знания“ на учениците, споделя 1/4 от интервюираните (18), а 2-ама ученици допълват картината на проблемната сфера с „поякога се подиграват“. 1/3 от учениците (22) нямат проблем с начина, по който учителите оценяват в училище. За 8-о века учителите са справедливи, 4-ма приемат, че оценките са заслужени, и 10 ученици се доверяват на оценките, които поставя учителят, защото „той си знае най-добре“. Тъй като оценяването е сфера от училищния контекст, натоварена с много субективни преживявания при

учениците, беше проверено дали съществува открояваща се връзка (за тази извадка) между успеха и отговора на този въпрос (в интервюто е включен и въпрос за общия успех на учениците през изминалата учебна година). Трябва да се отбележи, че такава не бе открита - учениците отговорили и в двете категории са с различен общ успех - „отличници“ смятат, че оценяването е несправедливо, и същевременно ученици със среден общ успех приемат начина, по който са оценявани, което повишава в най-общ смисъл „обективността“ на техните мнения по отношение оценяването на учителите им. И тук, както и при въпроса, свързан с преподаването, не могат да се изказват напълно обосновани и категорични твърдения за връзка между представите на учениците за начина, по който учителите ги оценяват и характера на отношенията между тях, т.е. дали би могло да се определят като авторитетни. Независимо от това трябва да се обърне внимание на факта, че ако си убеден (или дори само интерпретираш ситуацията по този начин), че се отнасят към теб несправедливо по някакъв начин, че неправилно оценяват това,

149

което правиш, или по-лошо - ти се подиграват, тези преживявания и нагласи по всяка вероятност не биха допринесли много за формиране на авторитетни отношения между теб и този, от когото зависиш.

Въпросът, свързан с оценяването на резултатите в обучението като основ на дейност на учителя, която често директно повлиява отношенията, които се формират между него и учениците и респективно образа на учителя като авторитет в представите им, беше зададен на учителите в малко по-различна форма (Учениците Ви протестират ли, когато ги оценявате?). От участвалите в изследването учители 19 твърдят, че учениците им не протестират, когато ги оценяват, а 5-има споделят, че учениците изразяват несъгласие при процеса на оценяване. И според петимата учители протестите на учениците са свързани преди всичко с това, че смятат, че не са *оценени обективно* и както точно описва ситуацията един от тях, „протестират много, когато получават ниска оценка, и много рядко някой споменава нещо, ако получената оценка е явно завишена“. Останалите учители посочват следните основания за отговора си: според 8 от тях учениците не протестират, защото те *обосновават оценките*, които им поставят; 5-има от учителите *предварително обявяват критериите*, по които ще оценяват; 3-има от тях са на мнение, че са *справедливи*, и според 2-ама учители те *нямат проблеми при оценяването*, защото учениците „нямат амбиции“ и *не се интересуват*.

Независимо от убедеността на големия брой учители (на практика всички, защото 5-имата, които споделят, че учениците протестират, също се възприемат като обективни) в проценти 79% приемат, че са обективни при оценяването на резултатите в обучението. При отговор на въпроса, също свързан с оценяването, 48 или 69% от учениците са на мнение, че са били оценявани неспра

ведливо. Разминаването в мненията на двете групи изследвани лица насочва вниманието към тази сфера на взаимодействие между учители и ученици като фактор, влияещ върху отношенията им и съответно възприемането на учителя като авторитет. В тази връзка, ако нещо трябва да се промени, за да се избягват проблеми и конфликти, то то е изцяло в ръцете на учителите - в случая да намерят начин да убедят учениците в обективността на оценяването.

150

Двадесет и шести въпрос

Имаш ли проблеми във взаимоотношенията с учителите?

Категории Единици Честота

Да, защото...

при оценяването;

7

3

имат предпочитания към отделни ученици;

осъзната собствена вина.

10

2

някои делят учениците на бедни и богати;

уважавам учителите; 7

учителите са добри с мен; 7

Не, защото... спазвам правилата; 20

10

стремя се към взаимно уважение; 4

не изказвам лично мнение. 4

Независимо от изказаните предположения, свързани с въпроса за оценяването и начина му на възприемане от учениците, отговорите на 26 въпрос допринасят за намаляване на безпокойството, свързано със съществуващи те отношения между ученици и учители. 2/3 (48) от интервюираните ученици

декларира, че нямат проблеми във взаимоотношенията с учителите. Най-голям брой от тях (20) смятат, че постигат това, защото спазват прави лата на училищната институция. Този отговор (и броят ученици, споделящи това мнение) може да се интерпретира като израз на това, че почти 1/3 от учениците декларира, че на практика приемат нормативния авторитет на институцията (персонализирана в учителите). Учениците, които обосновават безпроблемността в отношенията си с учителите със стремежа си (и съответното поведение) да постигнат взаимно уважение, са 10. Към тях, в определен смисъл, могат да се добавят и 7-те ученици, които „уважаваат учителите“, и другите 7, които заявяват, че „учителите са добри с мен“ (но не могат да конкретизират по-точно на какво се дължи това отношение на учителите). Малък брой ученици (4) обясняват характера на отношенията си с учителите с причината, че „не изказват лично мнение“. Независимо от малкия брой ученици, споделящи това основание, си струва да се погледне по-отблизо. Ако в едно ролево взаимоотношение, проявяващо се в педагогическа институционална среда, зависимата страна (учениците) се въздържа от изказване на лично мнение, то отношението със сигурност придобива определени по-скоро неприемливи характеристики особено ако се разгледа в контекста на педагогическите цели и принципи, които трябва да се реализират чрез отнoшенията. Останалата 1/3 от учениците (22) споделят, че съществуват проблеми във взаимоотношенията им с учителите. Причините, които посочват, се разпределят между това, че учителите имат „предпочитания към някои ученици“ (10), свързани с оценяването, но само 7, което е значително по-малък брой в сравнение с отговорите от предходния въпрос. За 3-има ученици в

151

основата на проблемите е усещането, че ги делят „на бедни и богати“, и само 2-ама от интервюираните деветокласници проявяват самокритичност и признават собствена вина за проблемите във взаимоотношенията с учителите. От така представените резултати от отговорите на този въпрос не могат да се направят категорични изводи за спецификата на съществуващите отношения между ученици и учители, участвали в изследването. Може да се твърди категорично само, че 2/3 от учениците интерпретират и съответно приемат, че тези отношения според тях са „добри“, а тези представи на учениците да послужат като благоприятна основа за осъществяване на отношения въз основа на авторитет независимо дали с акцент върху институционалния авторитет, или в съчетание с други негови форми. Въпросът за взаимоотношенията между ученици и учители и неговата интерпретация и от двете страни е от съществено значение за изследвания проблем, защото, от една страна, чрез взаимоотношенията се реализират и постигат целите и задачите в образованието. От друга страна, характерът на тези взаимоотношения до голяма степен предопределя *по какъв начин* (което не е без значение в сферата на

образованието) и до каква степен ще се постигнат тези цели.

2/3 (16) от участвалите учители на подобен въпрос посочват, че нямат проблеми във взаимоотношенията си с учениците, а 1/3 (*), че имат такива проблеми.

Основната причина, която е в основата на проблемите, според 5-има от учителите е липсата на мотивация у някои ученици - „някои са слабо мотивирани, с ограничени интереси и занимания“. За другите 3-ма учители сериозни проблеми създава агресивността на някои ученици, спорове при оценяването и влиянието на родители - „често родителите прикриват лъжите на децата си“. Учителите, които споделят, че нямат проблеми в отношенията с учениците, смятат, че това се дължи на: разбирането, което проявяват - „учители - „отнасям се с разбиране към тях“; ролята на усилията, които полагат да мотивират учениците оценяват 5 от учителите; справедливостта към ученици те е в основата на добрите отношения според 4-ма от тях и спокойствието при общуването с учениците поддържа безпроблемни отношения за един учител.

Разбира се, в училищното ежедневие взаимоотношенията между учители и ученици са сложен резултат на многобройни и разнообразни влияния. Това, което прави впечатление при отговорите, е повтарящият се елемент в двете категории - мотивацията на учениците. За едни от тях тя е основен проблем, повлияващ отношенията им, а за други цел, към която насочват усилията си и която „не се постига лесно“. Взаимоотношенията между учители и ученици са основен компонент при изследването на авторитета в образованието, защото по дефиниция авторитетът е отношение между две страни. От характера на отношенията зависи дали те ще са отношения на авторитет или не. Почти еднакъв процент участници, които оценяват взаимоотношенията помежду си като безпроблемни - 2/3 от учителите (67%) и 48 ученици или 69%, могат да

152

се интерпретират като добра основа за изграждане на авторитетни отношения помежду им (ако вече не са такива).

Двадесет и седми въпрос

Има ли учител, който е пример за теб?

категории единици честота

преподава добре; 18
уважава учениците; 7

Да, защото... учи ни на всичко; 12 интересува се от личните ни
проблеми и ни 12

помага;

вдъхновява ни. 2
не желая да подражавам на никого; 4

Не, защото... всички са ми еднакви; 4 познавам ги само като преподаватели. 11

Въпросът за учителя като пример е включен в интервюто за ученици с две цели: *първо*, проучване на по-конкретните отношения (а не по принцип) на учениците към учителя и *второ*, защото един от механизмите, чрез които се осъществява авторитетът (не само педагогическият) е личният пример. Разпределението на отговорите при този въпрос категорично е в полза на учителя като пример. Почти 3/4 (51) от учениците заявяват, че има учител, който е пример за тях (мога да посоча няколко конкретни имена на учители, които ученици веднага „изстреляха“ в момента, в който чува въпроса). От особен интерес тук са основанията на учениците, с които обосновават твърдението си. Най-често учителят е пример заради начина, по който преподава - за 18 ученици „начинът, по който преподава, какви неща казва, как се държи, как реагира“ е в основата на това да приемат даден учител като пример. Другите отговори в тази категория са свързани по-скоро с отношението на учителя към учениците, а не толкова с начина, по който изпълнява някои свои функции. Уважението към учениците е причината 7 от деветокласниците да посочат, че има учител, който е пример за тях. „Учи ни на всичко“ е основният мотив на 12 от интервюираните ученици да потвърдят, че има учител, когото биха нарекли пример. Също толкова (12) от учениците приемат за свой пример учител, който „се интересува от проблемите ни и ни помага“, а учителят - пример на двама от тях, ги „вдъхновява“ с цялостното си поведение. Отговорите на учениците, които заявяват, че няма учител, който да е пример за тях (19), се разпределят между три причини. Най-много от тях (11) смятат, че нямат учител - пример, защото ги познават само като преподаватели. Очевидно за тези ученици само преподаването не е достатъчна основа, за да възприемат даден

153

учител като пример, за разлика от другите 18, които поради тази причина го приемат. За 4-ма ученици всички учители са еднакви, а останалите 4-ма държат на своята автономност и не желаят „да подражават на никого“. Отговорите на този въпрос и тяхното разпределение представят една обнадеждаваща картина на образованието (дори и само в рамките на малката извадка ученици, включени в изследването) на фона на ежедневните проблеми и затруднения в образователната институция. Почти 3/4 от интервюираните ученици заявяват, че в тяхното училищно ежедневие съществува учител, който те приемат за пример. Този факт може да се интерпретира, ако не директно, че приемат съответния учител като авторитет, то поне, че са много близо до авторитетно отношение с него. Това от своя страна дава възможности на този учител да влияе на ученика, използвайки възможностите на авторитетното отношение.

„Ако имате възможност, бихте ли сменили професията си?“- включването на този въпрос в интервюто с учителите беше израз на идеята за очертаване в едри шрихи на професията учител с нейните основни преимущества и проблеми (през погледа на учителите), които несъмнено повлияват начина, по който учителите се самовъзприемат и осъществяват професионалните си задължения.

24 участващи учители (възраст между 31 и 56 г.; само двама са под 40 г.; стаж между 1 г. (само 2-ама) и 34 г.) при отговорите на този въпрос се разделят на две - половината от тях биха напуснали професията, а другата половина би останала в нея. Основните причини за напускане на професията според изследваните учители са: *стресът в професията е твърде голям* - 3 „*искам по-спокойна професия*“; *ниското заплащане* - 3; *нископрестижна професия* - 4 „*няма доверието на неграмотното общество*“; *силно бюрократизираща се* - един, и *голямата възрастова граница между учител и ученици* - 1.

Основните причини за оставане в професията, посочени от другата половина участници, се разпределят между *работата с млади хора* - 6 „*обичам да общувам с млади хора и да бъда пример за тях, голямото удовлетворение, което им носи*“ - 3, и *обичта към децата* - 3.

Ситуацията в образованието с учителите - неблагоприятна възрастова и полова структура (феминизация), малко млади учители, висок стрес, нисък престиж, ниско заплащане и като следствие много желаещи да напуснат при възможност, представена чрез примера на учителите от изследването, със сигурност не е най-подходящата, от която да очакваме висок авторитет на образованието/учителя, но независимо от това за извадката могат да се приемат като валидни резултатите от интервюто с учениците - по-голямата част от тях приемат учителя като нормативен и епистемичен авторитет.

Основни изводи и обобщения

От дълги години в научното и ежедневното мислене битува мнението за промяна и криза на авторитетните отношения в обществото като цяло и в образованието, в частност. Тази промяна предизвиква у А. Гидънс дори „загриженост за Аз-концепцията“ на модерния човек. Според него при условията на живот в постмодерното общество вече няма решаващи авторитети в много области на социалния живот, включително и за „Аз-концепцията“ на хората. Вместо това са се появили множество „кандидати“ да бъдат авторитети, много повече, отколкото е имало в предишните култури. Формите на традиционния авторитет вече се нареждат до много други и стават част от един

неограничен „плюрализъм на експертността“. В тази ситуация, твърди Гибънс, авторитетът вече не е алтернатива на съмнението (Giddens, A., 1991: 194-195) и оттук появата на все по-голямо съмнение в легитимността на авторитета и все по-малко приемане на авторитета от хората. Дали тази констатация е вярна (в сферата на образованието), се опитам да проверя чрез осъществено емпирично изследване.

Изследването на *нормативния авторитет* на учителя беше осъществено чрез проучването на три негови основни елемента в представите на ученици от 9. клас, проследени чрез мненията им по една конфликтна тема в пет области, изведени в Domain теорията. Анализът на резултатите от проведеното емпирично изследване (сравнение на представи на ученици и учители) дава възможност да бъдат формулирани следните изводи:

1. По отношение на нормативния авторитет на учителя и в съответствие с концепцията изведена от Domain теорията.

Легитимност на авторитета на учителя

По голямата част от учениците от 9. клас, включени в извадката, признават легитимността на авторитета на учителя по четири от петте теми от съответните области. Най-високо одобрение от учениците легитимността на учителя получава в моралната област (лъжата). Единствено в личната област по темата за облеклото на учениците в училище учениците не признават легитимността на авторитета на учителя. Това непризнаване кореспондира с идеите, развити в Domain теорията, че в личната област подрастващите по-често не приемат авторитети, и с резултати от други изследвания, проведени в рамките на теорията.

Задължение на учителя да изисква съблюдаване на правилата (задължителност на установени правила)

По отношение на втория компонент на нормативния авторитет на учителя по-голямата част от учениците, участващи в изследването, признават задъл

155

жението на учителя по четири от петте теми в съответните области. Най-много ученици признават задължението на учителя да изисква спазването на правилата в областта на училищните конвенции по темата за преписване на класна работа. Учениците не признават задължението на учителя в областта на благоразумните действия по темата свързана с пушенето. Този факт би трябвало да насочи вниманието към проблема, тъй като пушенето е законово регламентирано за непълнолетните.

Задължение на учениците да съблюдават определени правила (послуша

ние)

По отношение на третия компонент на нормативния авторитет на учителя по-голямата част от учениците, участващи в изследването, признават задължението си да спазват правилата дори ако не са съгласни с тях по всички теми от петте области. Почти по равен брой ученици (най-много в сравнение с другите области) приемат задължението в моралната и в областта на общите конвенции.

Получените резултати от изследването по трите компонента на нормативния авторитет дава основание да се твърди, че за учениците от 9. клас, участвали в проведеното емпирично изследване, учителят притежава/е носител на нормативен авторитет.

2. По отношение на епистемичния авторитет на образованието и учителя Когато става дума за авторитета на учителя, то той обикновено се разбира като своеобразно съчетание на нормативен (деонтичен) и епистемичен авторитет.

Единият от тях се основава на ролята, а другият на знанието, на което е носител учителят в рамките на образователната институция. От резултатите на проведеното изследване се установи, че по-голямата част от учениците, включени в извадката, се доверяват на информацията предавана от учителя и съдържаща се в учебниците. Същевременно отново по-голямата част от тях не проверяват източниците на информация (учител, учебник, други) за достоверност. От тези резултати може да се съди, че за учениците, включени в изследването, учителят е и носител на епистемичен авторитет. От проведеното интервю се установи, че по-голямата част от интервюираните деветокласници по проблеми, свързани с основни функции на учителя и взаимоотношения с него, одобряват и приемат настоящите им характеристики, което позволява да се приеме, че тези фактори към момента са благоприятни за съществуване на авторитетни отношения (в различни форми) между изследваните ученици и учители.

3. Независимо от относително позитивните данни, свързани с авторитета на учителя в образованието, резултатите от осъщественото изследване провокират сериозни размисли по повод немалкия брой от изследваните ученици, които не приемат или дори отхвърлят категорично норми и правила от обла

стите на общите и училищните конвенции и особено на основанията, с които те се аргументират. „И учителите правят така...“ като израз на личния пример (съществена основа на педагогическия авторитет), страхът от санкции (кой то променя характеристиките на отношенията), несправедливостта, скуката в часовете и, най-вече, „не си знаят материала“ не допринасят за авторитета на учителя, мотивацията на учениците и като цяло съдействат училището все повече да губи привлекателност в очите на учениците.

Образованието и учителят отдавна вече не могат да поддържат авторите та на „тайното“ знание, достъпно за малцина. Те са пред очите на всички и в съвременния етап на развитие на обществото в конкуренция с много други, често по-влиятелни източници на информация и „авторитети“ оформящи възгледите и поведението на подрастващите. Ако искаме те все пак да продължат да изпълняват възможно по-ефективно възложените им от обществото социално-значими функции, то това би могло да се постига, ако усилията на институцията и професионалистите в нея се концентрират върху постоянно демонстриране на висока професионална компетентност, отразяваща свое временно бързо настъпващите промени както в изискванията на обществото, така и в потребностите, очакванията и интересите на подрастващите.

ЛИТЕРАТУРА

- Бъргър, П., Т. Лукман (1996) Социалното конструиране на реалността. С., Критика и хуманизъм. [Bargar, P., T. Lukman (1996) Sotsialното konstruirane na realnostta. S., Kritika i humanizam.]
- Иванов, Д. (1985) Властта. Философско-социологически анализ. С., Наука и изкуство. [Ivanov, D. (1985) Vlastta. Filosofsko-sotsiologicheskii analiz. S., Nauka i izkustvo.]
- Тодоров, Хр. П. (2010) За авторитета. - *Социологически проблеми*, извънреден брой, 7-16. [Todorov, Hr. P. (2010) Za avtoriteta. - Sotsiologicheskii problemi, izvanreden broj, 7-16.]
- Bochenski, J. M. (1974). Was ist Autoritaet? Einfuehrung in die Logik der Autoritaet. Freiburg, Alber.
- Giddens, A. (1991). Modernity and self-identity. Cambridge, Polity Press.
- Hoppe-Graff, S., Latzko, B., Engel, I., Hesse, I., Mainka, A. & Wall er, M. (1998). Lehrerautoritaet Aus der Sicht der Schüler. - In: N. Seibert (Hrsg.), *Erziehungsschwierigkeiten in Schule und Unterricht* (S. 127-160). Bad Heilbrunn, Klinkhardt.
- Smetana, J. G. & Bitz, B. (1996). Adolescent's conceptions of teacher's authority and their relations to rule violations in school. - *Child Development*, 67: 1153-1172.
- Turiel, E. (1997). The development of morality. - In: N. Eisenberg (Ed.), *Handbook of Child Psychology*. Vol. III (863-932). New York, Wiley.
- www.moraledk12.org

ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1

Въпроси за ученици

1. Според теб, би ли било редно да излъжеш свой учител? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

2. Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да не го лъжеш? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

3. Ако има правило, че не трябва да лъжеш учителя, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли въпреки това да спазваш правилото? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

4. Защо твоят учител не би бил съгласен да го лъжеш?

Защото

5. Според теб, би ли било редно да бягаши от час?

А) Да, защото

Б) Не, защото

6. Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да не бягаши от час? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

7. Ако има правило, че не трябва да бягаши от час, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

8. Защо твоят учител не би бил съгласен да бягаши от час?

Защото

9. Според теб, би ли било редно да преписваш на класна работа? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

10. Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да не преписваш на класна работа?

А) Да, защото

Б) Не, защото

158

11. Ако има правило да не преписваш на класна работа, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

12. Защо твоят учител не би бил съгласен да преписваш на класна ра

бота?

Защото

13. Според теб, би ли било редно да пушиш през междучасието?

А) Да, защото

Б) Не, защото

14. Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да не пушиш през междучасието?

А) Да, защото

Б) Не, защото

15. Ако има правило да не пушиш през междучасието, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

16. Защо твоят учител не би бил съгласен да пушиш през междучасието?

Защото

17. Според теб, би ли било редно да ходиш на училище облечен/а, както ти самият/та желаеш?

А) Да, защото

Б) Не, защото

18. Длъжен ли е твоят учител да изисква от теб да ходиш на училище облечен/а по определен начин, а не така, както ти желаеш? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

19. Ако има правило как да се обличаш, когато ходиш на училище, но ти не си съгласен/а с него, трябва ли независимо от това да спазваш правилото? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

20. Защо твоят учител не би бил съгласен да ходиш на училище облечен/а, както ти би искал/а?

Защото

21. Мислиш ли, че информацията, която е в учебниците, е достоверна? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

159

22. Някога съмнявал/а ли си се дали това, което преподават учителите, е вярно?

А) Да, защото

Б) Не, защото

23. Използваш ли други източници на информация, когато учиш, за да про

вериш истинността на казаното от учителя и съдържащото се в учебника?

А) Да, защото

Б) Не, защото

24. Одобряваш ли начина, по който ти преподават по-голямата част от твоите учители?

А) Да, защото

Б) Не, защото

25. Случвало ли се е да имаш проблеми с учители заради начина, по който оценяват?

А) Да, защото

Б) Не, защото

26. Имаш ли проблеми във взаимоотношенията с учителите?

А) Да, защото

Б) Не, защото

27. Имаш ли учител, който е пример за теб?

А) Да, защото

Б) Не, защото

28. Ти си на.....години.

29. Успехът ти през миналата учебна година е:

А) отличен

Б) много добър

В) добър

Г) среден

Д) слаб

1. Според Вас, би ли било редно ученик да Ви излъже?

А) Да, защото

Б) Не, защото

2. Според Вас, длъжен/а ли сте да изисквате от учениците да не Ви лъжат?

А) Да, защото

Б) Не, защото

3. Ако има правило, че не трябва да ви лъжат, но учениците не споделят това правило, смятате ли, че независимо от това трябва да го спазват? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

4. Според Вас, би ли било редно учениците да бягат от час? **А)**

Да, защото

Б) Не, защото

5. Според Вас, длъжен/а ли сте да изисквате от учениците да не бягат от час?

А) Да, защото

Б) Не, защото

6. Ако има правило, че учениците не трябва да бягат от час, но те не са съгласни с него, смятате ли, че независимо от това трябва да го спазват? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

7. Според Вас, би ли било редно учениците да преписват на класна работата?

А) Да, защото

Б) Не, защото

8. Според Вас, длъжен/а ли сте да изисквате от учениците да не преписват на класна работа?

А) Да, защото

Б) Не, защото

9. Ако има правило да не се преписва на класна работа, но учениците не са съгласни с него, трябва ли независимо от това да го спазват? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

10. Според Вас, би ли било редно учениците да пушат през междучасието?

А) Да, защото

Б) Не, защото

11. Според Вас, длъжен/а ли сте да изисквате от учениците да не пушат през междучасието?

А) Да, защото

Б) Не, защото

12. Ако има правило да не пушат през междучасието, но учениците не са съгласни с него, трябва ли независимо от това да го спазват? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

13. Според Вас, били било е редно да има правила за това как да са облечени учениците в училище?

А) Да, защото

Б) Не, защото

14. Според Вас, длъжен ли е учителят да изисква от учениците да ходят на училище облечени по определен начин, а не така, както те желаят? **А) Да, защото**

Б) Не, защото

15. Ако има правило как да се обличат учениците, когато ходят на училище, но те не са съгласни с него, трябва ли независимо от това да го спазват?

А) Да, защото

Б) Не, защото

16. Според Вас, учениците имат ли доверие в това, което им преподават

А) Да, защото

Б) Не, защото

17. Вашите ученици използват ли други източници на информация (по отношение на учебното съдържание) освен Вас и учебника, за да проверяват достоверността на информацията?

А) Да, защото (моля, посочете какви)

Б) Не, защото

18. Според Вас, учениците Ви проверяват ли достоверността на информацията от друг източник, който са използвали?

А) Да, защото (моля, посочете как я проверяват)

Б) Не, защото

19. Променяте ли начина, по който преподавате на учениците?

А) Да, защото

Б) Не, защото

20. Учениците Ви протестират ли когато ги оценявате?

А) Да, защото

Б) Не, защото

21. Имате ли проблеми във взаимоотношенията си с учениците?

А) Да, защото (моля, посочете какви най-често)

Б) Не, защото

22. Ако имате възможност бихте ли сменили професията си?

А) Да, защото

Б) Не, защото

23. Вие сте учител по:

24. Вие сте нагодини.

25. Вие сте завършили висше образование в:

26. Вашият стаж като учител егодини.

27. Вашият стаж като учител в училището, в което работите е години.